

80891

INTRODUCERE

2

LA

STUDIUL

DREPTULUI CONSTITUȚIONAL

DE

CONSTANTIN G. DISSESCU

PROFESOR UNIVERSITAR

DECANUL FACULTĂȚII DE DREPT DIN

BUCUREȘTI

SK

92

~~Richardus Hecker~~

Gravură

BUCUREȘTI

Instit. de Arte Grafice CAROL GÖBL S-sor I. St. Rasidescu

16, STRADA DOAMNEI, 16

1911.

D
310

342

Biblioteca Centrală Universitară
B STI
Cota 81590
Inventar 184669

B.C.U. Bucuresti

C184669

INTRODUCERE
LA
STUDIUL
DREPTULUI CONSTITUȚIONAL

D
10

1956

I.

**Geneza și formarea sentimentului de justiție.
Care este fundamentul dreptului? Diferitele doctrine de drept.
Școala biologică, egoistă, cosmologică, istorică, teologică.**

184669
699781

În dezvoltarea cestiunilor enunțate vă mărturisesc că întâmpinăm o greutate. O greutate din două puncte de vedere: întâiu, pentru că răspunsul consistă în stabilirea și în plecarea de la foarte multe puncte de vedere, și în examinarea lor spiritul nostru se simte solicitat de diferite ordine de idei; deci o greutate de expunere. Al doilea, greutatea e mai mare pentru acei care ascultă. Altă dată aceste cestiuni se tratau în anul al treilea, iar acum, prin schimbarea programului cursurilor, se propun în anul întâiu. Nu bănuiesc cătuși de puțin o inferioritate de mentalitate; din potrivă, sunt convins că mentalitatea este mai viguroasă. Dar lipsește acea experiență de viață practică ce te pune în măsură a reduce ideile și abstracțiunile; dar lipsește experiența în conceperea și formularea ideilor.

Ce este dreptul? Incepem prin a ne pune această delicată cestiune. Dreptul este asemenea acelor persoane pe care nu le cunoaștem decât după ce am trăit mai mult timp împreună cu ele. Sunt unele persoane care au o fisionomie deschisă, o natură expansivă, pe care le-am înțeles chiar din ziua când le-am întins mâna. Sunt altele cu care am trăit mult timp și sunt așa de complexe în cât nu le cunoaștem nici odată deplin. Ei bine, de oarece trebuie ca întâiu să cunoaștem dreptul suntem obligați să ne întrebăm: întâiu, cum naște dreptul, și pe urmă să cercetăm cum funcționează el. De aceea am simțit trebuința să vă atrag atențiunea pentru a fi cât se poate mai încordată; a vă sustrage dela orice poate

să împiedice atențiunea, și în același timp să atribuie greutatea nu atât mie personal (deși eu o recunosc) cât obiectului în sine.

Cum s'a născut sentimentul de justiție, cum s'a format dreptul, și care este fundamentul lui? Când privim împrejurul nostru, și ca să fiu mai practic, când ați avut, sau veți avea curiozitatea de a merge într'un tribunal, în palatul justiției, dacă aveți un ochiu observator puteți distinge două sfere, două cercuri, două stări, două foruri: sala cea mare care poartă numele de sala pașilor perduți, și ședințele tribunalelor unde se debate. Nu este nici o greutate de a vedea ce se află în prima sferă. Este sfera faptelor: unul spune că a fost victima unui escroc, altul că a fost nevoit să bată pe un prieten al lui; altul că a vândut și nu i s'a plătit prețul; fapte concrete care cad sub simțuri și pe care le verificăm. Mai sus sala tribunalului unde se fac dezbaterile: o altă sferă. În această sferă se desfășoară ideile care tind să realizeze ceva, un ce pe care îl dorim, pe care îl credem bine, pe care îl credem util, pe care îl credem just. Zic: idei care se urmăresc, căci până în momentul când hotărârea rămâne definitivă, dreptul, între aceia care vorbeau de fapte, în sfera pe care am descris-o, este incert. Fiecare este convins că îl are. Este acel *ce*, însă care va fi de determinat, care este de dorit, *idealul*. Ei bine, sfera primă nimeni nu o poate contesta. Este sfera faptelor, pe care nu le putem cerceta dacă sunt adevărate sau nu, căci nu facem un curs de digresiuni filosofice în care pe lângă concepții frumoase ar intra și multe presupuneri.

În ce privește a doua sferă, sfera idealului se pune cestiunea: ceeace nu este tangibil, există oare? Căci sfera aceasta cuprinde în sine idei, sentimente și energii care formează *morală* și *dreptul*. Vom vedea mai târziu deosebirea între ele, dar deocamdată ele sunt amestecate, confuze. De aceea, de multe ori se observă că și pledoariile sunt încărcate cu o mulțime de considerațiuni de ordin pur moral.

Există, prin urmare, această sferă a ideilor, sferă în care se cuprind dreptul și morală, sfera unui *ce* care la început e nedeterminat și vag și care se va concretiza la sfârșit?

Discuțiunea este mare și aceasta este întreaga problemă care ne preocupă.

Opiniunile variază și ele s'au grupat în mai multe școale.

Școala biologică.

Există mai întâiu o școală pe care cam greșit o numim *antropomorfică*, și tot chinându-ne mintea cu lecțiunea de astăzi ne-am încredințat că e mult mai nimerit să o numim *biologică*.

Această școală examinează pe om în făptura sa naturală, ca organism, ca produs întâiu și întâiu al naturii; toate faptele toate mișcările, toate senzațiunile lui pornesc dintr'o lege de acțiune și de reacțiune. Fiecare într'un mod, care nu ar fi decât instinctiv, are sentimentul lui de existență; fiecare vrea să trăiască. Ca să trăiască fiecare trebuie și va trebui să procedă la acte de conservațiune; aceste acte de conservațiune se dovedesc prin manifestarea unor mișcări la orice agresiune, la orice ar fi de natură să-i diminueze existența. Așa, spre exemplu, precum atunci când omul simte că ceva nesănătos, un corp străin, 'i-ar intra în ochi, în mod instinctiv închide pleoapele, astfel și atunci când este atins într'unul din bunurile vieții sale morale, intelectuale, sau în economiile lui, omul face o mișcare de reacțiune. Fără a stabili o analogie displăcută între om și animal, asinul dă cu piciorul, și această mișcare este o manifestare a dreptului său de a se apăra. Va să zică, în școala biologică este un fapt netăgăduit, și anume, constatarea *mișcării de reacțiune*. Această mișcare devine cu timpul instinctivă fiindcă se repetă. Instinctele încep apoi să se coordoneze, și să treacă din faza actelor reflexe în faza actelor de conștiință; și, lucru curios, prin o lege de reînturnare, conștiința atunci este mai admirabilă când ea însăși devine reflexă. Așa, spre exemplu, cineva nu își însușește ceasornicul altuia pentru că îi repugnă, ci pentru că stă și deliberează mai mult sau mai puțin timp dacă trebuie sau nu să-l ia. Prin urmare, sentimentele cele mai bune, la urma urmelor, trebuie să fie reflexe. De aceia tot vedem că oamenii rafinați sunt aceia care nu mai au jena mișcărilor, și sunt gata la orice expediente ale vieții.

Nu se poate contesta temeinicia acestei școale; decât dreptul nu este biologie. Camera în care îl studiem, nu este laborator de anatomie sau de istologie. Noi nu studiem animalele, noi studiem pe oameni. Am părăsit de atâtea mii și sutimi de mii de ani acea epocă în care actele omenești erau simplu reflexe și trebuie să căutăm să ne explicăm actele acestea devenite acte de conștiință, sau reflexe, dar prin o stare de inconștiență interioară. Prin urmare să eșim din această școală fiindcă nu e de natură a ne da răspuns la întrebarea noastră.

Școala egoistă.

Să cercetăm acum celelalte școale științifice ale funcționării societății. Una din aceste școale, și cea dintâiu de care trebuie să ne preocupăm, este școala care poartă numele de *Școala egoistă*, care are acest temei că pleacă dela ceva cert, subiectiv. Înainte de a cerceta ce se petrece în jurul meu, eu exist, e neîndoelnic că exist, prin urmare *eul* se impune; nimeni nu poate să-l tăgăduiască. Ei bine, această școală răspunde la cestiunea ce am formulat: dacă există o sferă a dreptului și a moralei în afară de sfera faptelor? Nu există; existența ei este după această școală concepție pentru imaginație, dacă voiți, bine intenționată, dar maldivă. Și, la trei puncte s'ar putea resuma argumentele răspunsului negativ: cum se poate tăgădui puterea egoismului și existența lui când vedem că cercetându-ne noi avem interese, avem tendințe, dorințe, pasiuni și înclinațiuni pentru al căror triumf luptăm. Viața socială nu este altceva decât viețuirea împreună a acelor care se găsesc în conflicte din cauza diferitelor interese, tendințe pasiuni, dorințe, pe care le au. Viața omului, adică complexul fenomenelor de existență are diferite forme. Este desigur o viață estetică, aceia în care căutăm cu deosebire satisfacerile pe care le dă, dacă nu frumosul, dar ceia ce-ți place. Viața omului are un domeniu biologic, are un domeniu pur și simplu economic. Mai înainte de toate are în sine funcțiuni de nutrițiune, și această nutrițiune este cea dintâiu bază, cea dintâi cauză determinantă a economiei politice.

Nu se va ofensă nici un economist când vom spune că economia politică a născut, la urma urmelor, din stomac. Politicește oamenii cari nu au în vedere decât stomacul se combat, dar, aceasta este altă cestiune. Ceeace ne preocupă este descoperirea necesităților omenești cari au dat naștere la diferitele mijloace de a le satisface. În afară de această formă există o alta, aceea a raporturilor dela om la om în actele lor. Ei bine, în raporturile acestea ceea ce determină acțiunea pozitivă, acțiunea negativă, reacțiunea, nu este decât egoismul. Nimeni nu poate să contesteze preocupările eului, căci dacă le contestează îi suprimăm subiectul de drept, și prin urmare cestiunea rămâne fără interes.

Domeniul *școlii abstracte și aprioristice* care presupune, cum zicea Cicerone, o *intima philosophia*, faimoasele table ale celor zece porunci, cu care ne naștem fiecare, nu există, pentru că dacă am admite o asemenea intima philosophia care impune tuturor oamenilor reguli de purtare, atunci ar trebui să credem în absolut. Absolutul, incontestabil că nu există, sau există prea puțin în raport cu relativul. Și apoi, abstracțiunile acestea care presupun o intima philosophia presupun niște generalități; și generalitățile vor fi existând dar nu le putem cunoaște. Ceeace cunoaștem și ceea ce știm în viața noastră este în cele din urmă faptul că indivizii sunt în luptă. Poate să fie generalități profesionale, poate să fie generalități sub forma partidelor politice, dar la urma urmelor orice lucru se traduce într'un fapt caracterizat al unei persoane. Va să zică nu există Absolutul. Individul triumfă asupra generalului.

Iată dar că, egoismul are precădere asupra elementului pe care l-am numit mai sus intima philosophia. Din această cauză să conchide de această școală ai cărei reprezentanți sunt Max Stirner și Nietzsche că nici nu poate să existe un ideal; un ideal abstract ar trebui să fie pentru toată lumea, permanent și universal; or, istoria civilizației ne dovedește o variabilă succesiune de idealuri, cum a fost idealul grec în artă, idealul roman în drept și în jurisprudență, idealul medieval în luptele ce se urmăreau pentru cavalerism sau pentru religione, idealul martiriului, de a suferi. Toate acestea se succed. Nu este unul și indivizibil, din contră, totul e pluralitate. Prin

urmare omul nu poate fi considerat ca având două euri, unul real și relativ, și altul abstract; este unul și indivizibil, și în numele acestei unități el vorbește ca individualitate, și prin urmare are atâta drept până unde merge egoismul lui. Măsura dreptului este forța, și dreptul nu este decât forță transformată. Că, la urma urmelor, ar fi bine ca egoismul să se organizeze și să se reglementeze, este o concepție ce s'ar putea admite, dar ceea ce este adevărat în sine, adevăr necontestat în conviețuirea socială este faptul că egoismul este mobilul tuturor acțiunilor noastre.

Ei bine, această școală e neîntemeiată, și o cred neîntemeiată nu numai din punctul de vedere al consecințelor sale. O doctrină, mai cu seamă pentru noi, oamenii de drept, nu trebuie judecată după consecințe, căci atunci și hotărârile judecătorilor ar trebui să aibă în vedere consecințele, adică ceea ce rezultă din faptele petrecute în urma judecății. Judecătorul trebuie să aibă în vedere momentul când faptul s'a petrecut, și hotărîrea lui trebuie să fie dată chiar dacă ar avea neajunsuri.

Această doctrină trebuie combătută deci ca neîntemeiată. Și reduc argumentele pentru care o cred neîntemeiată la punctele următoare: incontestabil că omul este un egoist, dar acest egoist nu trăește singur, el nu trăește în insula lui Robinson și nu ar putea să trăiască indefinit. Și chiar când ar trăi singur, chiar cel mai mare pustnic are precauțiunea să se organizeze astfel încât la anumite ore să primească pe cei care îi vor procura ceea ce îi trebuie pentru existență. Egoistul, cu cât e mai egoist cu atâta trăește în asociațiune. Egoistul cel mare are să-și alcătuiască o societate din care el are să tragă toate profiturile. Afară de aceasta nu-i mai puțin adevărat că viața socială presupune o asociațiune, și atunci din momentul ce este o asociațiune, egoistul trebuie să reducă din puterea lui; și prin urmare dreptul nu se mai poate întemeia pe egoism, pe întinderea lui, ci pe forță. Atât de adevărat este acest lucru încât Nietzsche recomandă, să ai *atitudini* în viață. Sunt mulți oameni care pot să aibă atitudini fără să știe că urmează un consiliu dat de alții, dar abilitatea îi împinge ca prin tăcere, prin aparența unei forțe pe care nu o au, prin o hotărîre energetică luată la un mo-

ment dat, să impună altora. Ei bine, luarea acestei atitudini pe care Nietzsche o consiliază, până a merge așa de departe, în cât te face să te consideri supra-om, încă presupune, în acelaș timp, asociațiunea și coordonarea faptelor noastre. Nietzsche susține că viața este un spectacol și el se distrează în contemplarea lui. Acî găsesec negarea doctrinei lui, fiindcă dacă viața e un spectacol am putea să asistăm la o dramă. Și nu am putea asistă, nu ar putea să fie dramă dacă ar fi anarhie pe scenă. Actorii n'ar veni pe scenă să spună ceea ce ar avea de spus potrivit regulelor stabilite mai dinainte pentru jocul dramatic.

Va să zică chiar modul de a admite pe egoiști și a organiza viața lor dovedește necesitatea de viață organizată. Ce factori ar determină viața egoistului social? Doi factori: voința lui puternică, și inteligența lui, căci forța nu consistă totdeauna în desvoltarea unei puteri musculare, ci, și în desvoltarea unori puteri psihice; este un adevăr netăgăduit. Ei bine, voința și inteligența odată ce sunt recunoscute în actele noastre, nu constituesc decât dreptul; și vom vedea că nu poate fi drept de cât ceia ce este produsul unei voințe și unei inteligențe.

De aceia se și explică noțiunea dreptului prin obârșia cuvântului «drept», adică prin ceea ce este arătat într'o direcțiune și condus de inteligență. S'a mai zis că în definitiv trebuie să triumfe egoismul, și să înlăturăm regulele de acțiune socială care să reducă pe egoist și forța lui, — și din împrejurarea următoare: dacă omul ar avea un scop, da; dar, în definitiv, poate cinevă să determine scopul omului și să-l arate? Nimic nu are scop în natură; omul este un animal superior celorlalte; și dacă ne întrebăm, calul, și boul care sunt auxiliarii și asociații omului, au vre-un scop? ni se răspunde: boul să tragă la jug, și calul să transporte. Negreșit, am inventat un scop care ne convine, dar nu este scopul ultim. Va să zică un scop în sine există, există ce există, și omul trăește cum trăește frunza, și nu are să se preocupe de ceea ce se va întâmpla a doua zi. Pentru moment trebuie să existe.

Este o mare eroare. Nu e adevărat că omul nu are un scop. Are un scop. E foarte greu să-l determinăm, — dar la urma urmelor fiecare are un scop și acî găsesec că este triumful

dreptului și individualismului. Greutatea provine însă dincauză că scopul se cam confundă cu mijloacele. *Scopul vieții noastre este însăși viața noastră.* Ce trebuie să facem în viața noastră este altă cestiune, dar că scopul nostru este însăși viața noastră, este incontestabil. Ce este viața? O definițiune poate să convină pentru toți, dar ca să convie fiecăruia, această definițiune ar fi: complexul fenomenelor de existență. Tot ce este privitor la existență este fenomen. Acesta este scopul nostru, acesta este și mijlocul prin care putem să-l realizăm.

Iată în rezumat cuvintele pentru care socotim că școala egoistă ar ajunge la rezultate rele, la distrugerea societății. Nu cred însă că trebuie combătută pentru acest motiv, ci pentru că în argumentarea sa este neîntemeiată.

Să cercetăm acum o serie de alte școale, și alte considerațiuni, care au puncte de contact... decât, oamenii superiori au o patimă: vor să aibă originalitate și individualitate, și atunci în loc de a combina diferitele puncte de vedere... fac, de exemplu, ca arhitectul care pentru a ridică o sală luminoasă în loc de a pune să facă deschizături se preocupă de o singură fereastră, și-și epuizează tot geniul arhitectonic ca să facă acea fereastră frumoasă, încât la urma-urmelor casa rămâne întunecoasă.

Ei bine, vom arăta principiile acestor arhitecți care se ocupă unilateral de diferitele ferestre, și veți vedea că de drept școalele astfel concepute sunt în rezumat mai toate, dintr'un punct de vedere obiectiv întemeiate deci va fi trebuință să avem idei sintetice asupra lor.

Școala cosmologică.

Această școală se ocupă nu numai de partea externă a dreptului, ci înainte de toate de partea internă, adică de nașterea dreptului, și pe urmă de modul cum trebuie dânsul să lucreze.

Pentru această școală trebuie să existe o forță, în natură, superioară, care ne conduce, nu este vorba aci de forța divină, providențială, ci de puterea lumii, cosmos.

În acest cosmos există o forță specială; precum există în sfera fizică și chimică, atracțiunea, electricitatea, căldura.

există în cosmos, mai cu seamă în cosmosul lunei morale, dreptul, o forță difusă.

Lumea trăește, funcționează din cauză că o serie de organe alăturate și suprapuse, așa se desvoltă între dânsese, și așa se supun la un motor, sau mai bine zis la o forță motrice, încât dau naștere la armonia universală și la această viață la care participăm.

Ei bine, există o forță motrice difusă în cosmos care e: *dreptul*.

Se pare cam vag lucru, fiindcă dacă se spune: dreptul e forța motrice, vrea să zică dreptul e o forță.

Răspundem școalei cosmologice: — de ce să ne ascundem după degete, — dreptul e expresiunea forței, și cum în fenomenele fizice, chimice, totul să datorează unor forțe, unele vizibile, altele mai mult sau mai puțin oculate, latente, tot asemenea, și în conviețuirea socială trebuie să recunoaștem existența unei forțe: drept.

Dacă, prin urmare, dreptul este în cosmos, în natură trebuie să recunoaștem că el nu poate să nască decât din raporturile de forță. Dreptul prin urmare nu este idealist, dreptul e realist. Este în raport cu natura lucrurilor. Este o consecință. Și tocmăi pentru că dreptul e o consecință, precum omul de știință, fizicianul, anatomistul, fiziologul, chimistul pot să facă acte de prevedere, și să spună ce se va întâmpla cu cutare energie care se găsește conținută într'un vas prea mic, tot asemenea se poate spune și în viața socială, ce se vor întâmpla cu faptele noastre. Justiția este un rezultat. Fiecare trebuie să caute acest rezultat, să-l cerceteze în cauzele sale; cu alte cuvinte, clasicul «faber cuique suum...» —fiecare își determină soarta— e foarte adevărat, dar nu trebuie să conchidem dela existența dreptului ca forță, la fatalism.

Ideia se pare că e adevărată. Nu o admitem în toate concludsiunile ei, pentru că e unilaterală, dar nu putem tăgădui că concepția acestei idei e foarte interesantă.

Istoricii fac aplicațiunea acestei idei și impută lui Napoleon că deși eră un geniu, nu a fost prevăzător, nu a fost «faber cuique suum...» Căci ar fi trebuit să știe că nu poate merge la infinit cu lupte și cu răsboaie. Cine atacă pe toată lumea sfârșește prin a fi victima atacurilor sale.

Așa se explică faptul cum se pot face de multe ori adevărate previsionsi fără a se putea spune că acela care le-a făcut, este o persoană care deține puterile sale dela o putere invisibilă, divină.

Modestia nu mă împiedică să spun că mi s'a întâmplat în viața publică să profetizez, când am fost victima unei nedreptăți, că această nedreptate la un timp, se va întoarce în contra acelor care au făcut-o. Și evenimentele s'au grăbit să-mi dea dreptate. Nu că eram profet, dar vedeam o forță întoarsă în mod anarhic și distrugător contra intereselor publice, și inventatorul trebuia să fie victima acelei mașini cu care trebuia să sară în aer.

De multe ori s'a zis că aceia cari inventează nu numai ceva rău dar și ceva bun sunt victime ale invențiunilor lor. Și veți vedeà, când veți studia dreptul penal, că atunci când s'a înființat instrucțiunea scrisă în materie penală, tocmai acela care a propus secretul în instrucție a fost victimă, căci a fost condamnat aproape fără să fie judecat, și în secret.

Se merge foarte departe cu ideia că, omul trebuie să prevadă rezultatele, să se preocupe și să evite faptele rele și vătămătoare; Maeterlink (*Le temple enseveli* p. 21, 39) mai mult un literator decât un filosof al unei școale propriu zise, a formulat această cugetare admirabilă: «après quelques perfidies notre passé offre un spectacle décourageant».

Acela care la un moment dat întrebuițează o perfidie în actele lui, el singur va fi acel care va fi desgustat de spectacolul lui, lăsând de o parte pe aceia care i-au cunoscut perfidiile...

Și prin urmare e de interesul fiecăruia să se preocupe înainte de toate de consecințele actelor lui.

Forța și dreptul. — Din cauză că dreptul în această școală este consecința unor raporturi de forță, s'a și pus chestiunea de a se ști dacă dreptul e în sine un principiu, sau este dreptul propriu zis, *recht*, cum zice germanul; voi întrebuița expresiunile proprii ca să formulez mai clar această idee. Dreptul este *recht*, sau dreptul este forța, dreptul pumnului, *faustrecht*. Geniul german construște cu cuvinte adevărate idei care nu au trebuință de a mai fi definite.

Nu trebuie să conchidem la idea confuziunii dreptului cu forța. E adevărat că lumea ne dă spectacolul unei lupte. În această luptă dreptul e manifestațiunea unei forțe, această forță însă trebuie determinată. Unde este ea? Căci e vag: *e o forță*.

Electricitatea este o forță, dar omul de știință, nu se mulțumește cu atât, ci caută să o determine. Ei bine, această forță în școala cosmologică este *voința*, sau dacă nu e totdeauna *voința* este cel puțin, *pretenția voinței supusă rațiunii*.

Această idee într'un mod inconștient,—căci cel ce cugetă atunci nu are claritatea pe care o au cei ce cugetă astăzi—o găsim și în Cicerone când ne spune că dreptul este *Scripta ratio*, adică forța scrisă. Dar care? Acea pe care o exercită rațiunea. Societatea și omul sunt continuu supuși la acțiune, la reacțiune, la reduceri și la creșteri în care forța, *voința* și inteligența au totdeauna cel din urmă cuvânt. Și de aceea întâmpinăm o admirabil de frumoasă cugetare a celor care au întemeiat această școală. Fiecare drept își are manifestarea sa în un ce material și concret. *Voința*, forța abstractă se încorporează în afară, în sfera juridică. Cel mai important drept, este dreptul de proprietate. Dar dreptul de proprietate e o abstracțiune. Sunt proprietar al unei moșii, dar eu nu sunt acolo. E un raport între mine și moșie. Sunt proprietarul unui ceasornic. Ce manifestează proprietatea? Posesiunea; și posesiunea se întemeiază mai mult sau mai puțin pe forță. De aceea se și protejează acel ce are forța de a deține timp de un an. De aci, admirabila teorie a edictelor de la romani și acțiunea posesorie la noi. În interesul armoniei conjugale, bărbatul are o putere asupra femeii,—lasă că acum s'a cam evaporat, cum se spune în centenarul dela 1904 la Paris—dar admitând-o așa cum există în cod, ea e abstractă cu totul. Ce manifestează puterea și direcțiunea bărbatului asupra femeii, sau a tatălui asupra copilului? Este consecința, este pedeapsa care poate să o dea, este plângerea care poate să o formuleze, este exercițiul puterii numite *manus*.

Iată două exemple care ne arată că dreptul, principiul, trebuie să fie apărut, transformat la urma urmelor prin forță. Școala aceasta, dacă o ducem logicește prea departe devine

periculoasă, pentru că atunci faptul împlinit devine în totdeauna un drept. Și ar fi adevărat că origina proprietății e posesiunea și că prin urmare proprietarul care are imprudența să se ducă în străinătate, nu are un bun arendaș, și găsește la întoarcere că țărani i-au semănat pe moșie, trebuie să le lase cel puțin recolta pe anul acela. Vedeți unde ajunge dreptul ca forță.

Mai departe, însăși agresiunea poate să devie un fapt împlinit. Am avut o discuțiune cu cineva, a fost violent, i-am administrat o bătaie, faptul e împlinit; poate să se întâmple în urmă judecată, dar efectul e făcut. Legitimitatea agresiunii are oarecare temei și oarecare aprobare. Mai departe, în temeiul dreptului, mama nenorocită poate să se facă vinovată de un infanticid, și să nu fie pedepsită. Bătrânul care devine vătămător, prin o viață prea îndelungată, prin acea că suspendă circulația bunurilor și moștenirea, în cât tânărul, plin de idealuri și de sensualizm, caută să'l ex-termine la un moment dat. Prin urmare forța exagerată, ca sancțiune a dreptului, poate să compromită dreptul.

De aceia s'a căutat o limită, o regulă care să ne arate că dreptul deși are trebuință de forță și poate naște chiar din forță, dar trebuie să se separe.

Care este această regulă? Ea e formulată foarte clar în chipul următor: nu trebuie să se confunde dreptul, născut chiar din forță, cu însăși forța.

Dreptul trebuie considerat ca un principiu, și numai sancțiunea trebuie să devie o forță, să o recunoaștem în forța care trebuie pusă la dispoziția societății și nu a individului. De aci consecința, prin urmare, că nimeni nu poate să-și facă dreptate singur, și că trebuie să recurgă la corpul social organizat care singur dispune de forța numită sancțiune.

Dreptul nu trebuie confundat nu numai cu forța, dar nici cu o altă abstracțiune cu care mulți îl confundă; nu trebuie să fie confundat mai cu seamă dreptul pozitiv, dreptul — ne expunem la oarecare neînțelegere, dreptul pe care noi îl închidem în câteva coduri — cu abstracțiunea numită adevăr. Mulți îl confundă.

Eu cred că dacă este vorba de dreptul acela mare de care avem să ne ocupăm îndată, de dreptul natural, de in-

184669

tima philosophia a lui Cicerone, fie că a născut dintr'un act reflex sau fie înscris de zei în sufletul nostru, numai acela se poate confundă cu adevărul; că ideile mari se confundă într'una singură: adevărul, binele, frumosul, toate la un loc, este exact; dar dreptul nostru nu trebuie confundat cu adevărul. De aceea să nu vă mirați că în viața practică nici judecata nu se confundă totdeauna cu adevărul. Poți să pierzi procesul și să ai dreptate; poți să nu pierzi procesul și să nu ai dreptate. Este aceasta o stare excepțională? atât mai bine. Cu acest fenomen, trebuie să vă obicinuiți de pe acum. Și apoi adevărul este cea abstracțiune logică care se stabilește prin simplu raționament. Vreau să știu un lucru, este acolo unde mi se afirmă? Sau de exemplu, când mi se spune că persoana cu care trebuia să mă întâlnesc și a venit să-mi depună o sumă de bani la corpul portăreilor, a venit sau nu? Ca să descoper un adevăr, ori procedez prin simpli martori, prin mijloace materiale de verificare, ori, dacă este vorba de lucruri abstracte, raționez, fac prevederi, pot să spun dinainte ce se va întâmpla cu cutare stea sau cometă. Prin urmare, dreptul este o abstracțiune, este o abstracțiune dar nu e numai o simplă abstracțiune; dreptul ese din domeniul abstracțiunilor și raționamentelor, și intră în domeniul faptelor prin energia de voință care trebuie să se desvolte pentru probarea lui.

Pot să am eu dreptul, pot să câștig, dar cestiunea dreptului nu există prin faptul că în biroul meu, în biblioteca mea, am studiat cestiunea. Pot să am o mulțime de povățuitori și consultații, pot să spună toți profesorii: așa e cestiunea! Dreptul meu nu a devenit *drept* decât după ce în caz de contestație am mers și am desvoltat o energie puternică; când am eșit din domeniul abstracțiunilor, și prin energiile de voință am putut să stabilesc convingețiunea că dreptul este al meu. Va să zică, dreptul presupune de multe ori o luptă, negreșit, totdeauna, căci și în știință, filosofii, mecanicii, chimiștii stau în birourile lor, lucrează apoi își publică lucrările și se interesează de rezultatul lor. Dar cel care urmează dreptul, atunci este adevărat om de drept, când nu se mulțumește să-l stabilească în reviste în mod abstract ci caută să-l traducă în realitate.

Adevărul poate să rămână pur și simplu în domeniul verităților abstracte. Dreptul nu devine drept de cât după ce se individualizează, după ce este consacrat de o energie. De aceia și drepturile în realitate nu se dobândesc decât cu luptă.

Se poate întâmpla să existe popoare fericite care fără nici o luptă, la un moment dat să vină peste ele ca să întrebuințeze o expresiune vulgară—«o plească»: Statele celelalte le recunoaște independența. Dar în general drepturile, libertățile se iau cu lupte. De aceia veți vedeă, în special pentru dreptul constituțional, că toate drepturile constituționale engleze sunt plătite cu bani și cu sânge, cum zic istoricii lor. Și nu este vorba numai de acele drepturi constituționale pe care le dobândesc popoarele; în special, drepturile individuale se dobândesc prin luptă și de aceia se și organizează în State o putere numită judiciară care supraveghează lupta și care distribue drepturile.

După ce am separat ideia de drept de ideia de forță și am arătat raportul strâns între dănselle și necesitatea sancțiunii, putem să ne întrebăm, dacă lucrurile nu pot să meargă și până la conflict, căci pare că ceiace caracterizează viața noastră sunt mai mult conflictele, și de multe ori, cele mai neașteptate. De altfel nici nu ar există schimbarea care se produce în viață, dacă nu ar fi conflicte. Conflicte în parlament dintre majoritate și minoritate. Conflicte în sânul unui partid politic prin diferitele tendințe, prin desvoltarea sentimentului politic.

Ce e de făcut când se întâmplă asemenea conflicte? Și când se întâmplă? Se poate întâmpla mai întâiu prin o confușiune în viață. Cineva crede că are drept, și în sentimentul lui că are drept, merge departe.

Săteanul revoltat omoară: nu există nici o intențiune criminală; sau soțul ultragiătat omoară: nu există o intențiune criminală. Ce se va întâmpla cu dânsii? vor fi condamnați? E altă cestiune. Dar în momentul în care dreptul se exercită el este transformat într'un act de violență care îmi atacă dreptul meu, și prin urmare eu mă gădesc în luptă cu forța. Ei bine, când dreptul se găsește în luptă cu forța cine are să cedeze? Evident că forța, afară de un singur caz.

Omul totdeauna trebuie să se menție în exercițiul dreptului și numai puterea socială să exercite sancțiunea. Când însă se va întâmpla ca forța să nu fie în conflict cu dreptul ci însă-și cu viața,—pentru că un singur lucru este mai presus de drept, anume viața,—atunci viața ea însă-și poate să facă apel la forță. Astfel se explică, și după mine se legitimează, și se legitimează cu drept cuvânt, ceiace se numește în dreptul penal: legitimă apărare. Nu am dreptul, chiar apărându-mă, să omor pe cineva, dar dacă acel cineva lucrând în numele forței se găsește în conflict cu mine, eu însumi pot să mă transform în forță pentru că e trebuință să-mi apăr viața. Așa se explică, cred eu, și dreptul la revoluțiune. Un popor trebuie să fie liniștit; sunt însă împrejurări când nu poate să-și apere dreptul decât pe cale de revoluțiune. Când? Aceasta este foarte greu în rațiune. Răspunsul nu-l dă decât succesul. De aceia, și revoluțiunea poartă numele de mișcare de stradă dacă nu răușește, iar dacă răușește ia devine frumoasă și eroică, și aceia care au făcut-o sunt martiri.

Ceiace vrem să dovedim acum este, că dreptul în conflict cu forța are predominie asupra forței. Cuvântul care s'a atribuit lui Bismarck și în contra căruia el a protestat: *forța primează dreptul* (Gewalt vor Recht) nu e adevărat. Când însă e vorba de apărarea vieții, fiindcă viața e mai puternică decât dreptul, va putea să lucreze singură în contra acestei forțe.

Se mai naște cu această ocaziune cestiunea — fiindcă de cele mai multe ori forța e în conflict cu viața, fie vorba de viață în sens propriu zis, viața individuală, fie vorba de viața simplă politică, când acest conflict se rezolvă prin succes: care sunt consecințele succesului? Trebuie să considerăm succesul ca un fel de sentință judecătorească? Și după ce lupta s'a terminat să ne dăm de partea învingătorului? Cred că în principiu nu ne trebuie asemenea succes cu triumful de moment al vieții asupra forței sau al forței asupra vieții. Trebuie considerat ca o sentință judecătorească? La o sentință judecătorească se cuvine să ne supunem căci altfel este dezordine și spectacolul despre care vorbea Nietzsche nu mai e posibil. Când este vorba de succes nu suntem obli-

gați a ne supune, din contră, părerea mea este că trebuie să ne opunem.

Teoria că succesul este o hotărîre judecătorească și că trebuie să te dai de partea învingătorului este teoria celor slabi și a transfugilor în politică. În momentul când partidul e slăbit fiindcă altul a avut succesul, ei cred că trebuie să se dea deoparte. Nu zic acum că nimeni nu trebuie să-și schimbe părerile sale. Orice schimbare de păreri când provine din o convicțiune sinceră este o datorie, nu numai că nu e un act desaprobat. Inșă când această schimbare se face sub imperiul interesului sau numai pentru a admiră succesul, a trece de partea învingătorului, este un act sau de slăbiciune morală sau de interes în forma sub care îl practică transfugul.

Pentru a evita conflictul între drept și forță, unii au propus: *uniunea dreptului și a forței*. De aci, prin urmare, necesitatea ca omul să examineze și valoarea dreptului, a principiului, a ideii și valoarea forței. Cestiunea aceasta a necesității uniunii dreptului cu forța nu o vom trată acum pentru că vom aveă ocaziunea de a reveni asupra acestei idei mai târziu când vom examină fundamentul sau mai bine zis temeinicia școalei la care trebuie să ne alipim în această mare controversă.

Școala istorică.

O altă doctrină în știința socială care a căutat să descopere fundamentul dreptului, noțiunea dreptului, natura dreptului, este *Școala istorică*.

Această școală este foarte veche. În general se vorbește despre școala istorică ca având de întemeietor pe Savigny. Savigny este un celebru jurisconsult care a dat toată strălucirea documentațiunii întemeierii acestei școale. Inșă școala nu este concepția lui. O găsim în anticitate și de multe ori, dacă nu o găsim în doctrinele filosoifice ale scriitorilor vechi o găsim în practica popoarelor. Așă, spre exemplu, faimoasa cestiune a drepturilor plebeilor și patricianilor, nu este decât o concepție a dreptului istoric. Oricine vorbește în numele unui fapt care a fost, și care trebuie să existe,

face istorie. Școala istorică la începutul secolului trecut și-a luat puterea și strălucirea pe care o are în 1814, după promulgarea codului Napoleon. Mai toate popoarele — și este o însușire a Franței că a servit de exemplu în multe mișcări ale inteligenței — se preocupau de necesitatea codificării. Se discută în Franța cesiunea de a se ști dacă este bună codificarea sau nu și atunci a fost propusă de către Thibaut. Savigny o combate și a și scris atunci un manifest intitulat: *Vocațiunea timpului nostru pentru legislație și jurisprudență* (1).

În această scriere Savigny dovedește că dreptul nu poate să fie produsul unei concepții abstracte: dreptul este ceva real, care naște din trebuințele noastre sociale, din moravuri. El isvorește din obiceiuri. Se poate asemăna cu limba. Nu învață cineva să vorbească pentrucă la un moment dat își închipuește că o facultate anume poate să formeze limba; limba se formează încetul cu încetul, noțiunile se transformă, organul central nervos sau mai bine zis centrul nervos se pun într'un așa contact unul cu altul încât încetul cu încetul limba se formează, și prin generațiuni se perfecționează.

Două elemente, prin urmare, determină formarea dreptului: nu numai puterea legiuitoare, guvernul, sub forma absolutistă, ci și puterea pe care li-o dă constituția parlamentară: guvernul și poporul. Dacă o lege este o aberațiune sau o fantazie a unui guvern, legea nu poate să dea rezultate bune și să dureze; trebuie să fie primită de popor, și un popor nu o poate primi decât atunci când satisface trebuințele lui; de aci și consecința că dreptul este supus la necesitatea evoluțiunii.

Școala istorică are un mare inconvenient, fiindcă ține seamă numai de fapte și de contingente, și nu se preocupă câtuși de puțin de vre-un ideal, pe care îl urmărim în viitor și care trebuie să ne înrăurească. De alminteri dreptul istoric mai are și un alt neajuns de oarece ajunge să falsifice orice metoadă de învățământ. Și așa se explică starea oarecum regretabilă în care, cred eu, și mulți profesori dela facultatea de drept din Paris, că se găsește învățământul

(1) Vom Beruf unserer Zeit für gesetzgebung und Rechtswissenschaft.

dreptului. Invățământul dreptului are două scopuri : întâi, școala să fie un laborator de știință ; al doilea, scopul său nu este să se fabriceze știința, ci să facă profesioniști. O facultate de drept trebuie să caute a deschide orizonturi, și a arată celor cari o frecventează din ce a născut ideia de drept, cari sunt bazele, filosofia dreptului ; ea nu trebuie să piardă din vedere că aceia cari vor eși din sânul ei au să fie judecători, avocați sau notari, în țările unde funcționează notariatul.

În școala istorică se dă o prea mare importanță la tot ceea ce a fost, pe când în simpla școală idealistă se dă mare importanță la ceea ce va fi, așa încât studenții ori învață dreptul care a fost sau care va fi, dar necesitatea înainte de toate este ca să se învețe : *dreptul care este*. Cu școala istorică ajungem la această exagerațiune că problemele de astăzi le rezolvăm cu ceea ce a fost.

De aci confuziunea și amestecul prea mare al dreptului roman în regulile de cod civil.

Școala teologică.

Ar fi trebuit să încep cu dânsa fiindcă este foarte veche dar cu cât înaintează în timp se slăbește acțiunea sa, afară numai dacă în mersul social prin acțiune sau reacțiune nu va reînvia.

În doctrina teologică dreptul și morala, fapta bună și fapta rea, prin urmare, nu ar trebui să fie căutate nici în faptele istorice, nici în moravuri, nici într'un *ce* care s'ar fi petrecut acum câteva mii de ani prin alcătuirea unor table de conștiință. Fundamentul dreptului și moralei este supunerea și nesupunerea. Ai făcut un act care este conform cu ordinea, actul este bun, îți asigură o viață viitoare fericită ; dacă din contră actul este rău vei avea o pedeapsă. Delictul prin urmare nu e decât un act de nesupunere, adică violarea codului penal. Dar cestiunea este : când ai zis act de supunere sau de nesupunere, când actul este drept sau nedrept, trebuie să te întrebi cui să te supui, și atunci vedeți cum se afirmă toată greutatea ei. Cui să te supui ? În doctrina teologică trebuie să te supui unei puteri nevăzute, su-

pranaturale care este reprezentată pe pământ prin eroi, preoți și semi-zei; și cu puțină bună voință cine a putut pune mâna pe un tron, s'a dat drept reprezentant, trece și de reprezentant al acestei puteri.

Astfel se explică cum istoricește dreptul bisericesc a fost antemergător dreptului de astăzi, cum țara, patria, familia se confundă cu însăși biserica și zeii cari protejează numai familia. Astfel a născut dreptul special divin, puterea papalității, puterea patriarhiei în biserica bizantină care a slăbit la un moment dat, deși în formă și-a păstrat puterea; mai puternic eră însă împăratul căci patriarhul eră obligat să sărute mâna împăratului.

De aci a născut confuziunea între stat și biserică, între morală și religie și între drept și religie. Răsboaiele de religie în timpurile medievale erau foarte obicinuite.

Nu putem tăgădui că această doctrină are oarecare avantagii și primul avantajiu este următorul: ea disciplinează spiritele. Nu toți sunt făcuți — mulți chemați, puțini aleși — să le reglementezi viața cu teorii filozofice, cu abstracțiuni, fie că nu le pricep, fie că nu le convin.

Nietzsche și Stirner au mai multă dreptate. Sunt oameni a căror mentalitate e foarte strâmtă și nu se conduc decât de frică. De aceea Machiavel a spus că biserica, religia și forța constituiesc adevărate instrumente de domnie. Noi nu ne preocupăm de ce această școală poate să dea în politică. Dacă ați urmărit ce s'a petrecut cu grevele din Franța, când s'a adus în discuțiune toate aceste școli, au predominat acolo aceia cari au zis: ce are aface consecința în idei? Totul este ca poporul să fie guvernat pentru a se asigura liniștea lui. Este incontestabil că școala teologică are acest avantajiu. Mai are un altul, că formulează o morală care poate fi periclitată la baza ei și care totuși există, că ea își are puterea sus în vârf deși nenorocirea unei construcții este când se năruie de jos, dela temelie.

Se vede prin urmare, că sistemul teologic are avantajul că se poate să îndrepteze orice, mai cu seamă când bugetul poate să fie pus la dispoziția acelor care exercită această putere, dar este neîntemeiată în sine, pentru că mintea omului în domeniul dreptului nu poate să admită, că un act are

dreptul la supunere pentru că se vorbește de cinevâ care reprezintă pe Dumnezeu.

Dacă providența, puterea invizibilă ar fi voit să aibă un punct de contact direct și de convingere pentru noi, nu ar mai fi rămas îndoială, dar de oarece are trebuință de a i se da un intermediar și când actele se supun la verificarea titlului ce primește dau naștere la îndoeli.

Această școală nu poate să mai aibă autoritatea ei de altă dată.

II.

Doctrinile de drept (urmare): Școala contractului social, aprioristică, teleologică sau finalistă, individualistă, pozitivistă, utilitaristă.

În capitolul precedent ne-am întrebat care este principiul fundamental pe baza căruia trebuie să se facă legile, care alcătuiesc dreptul, și am văzut că într-o doctrină dreptul este o reacțiune în școala egoistă anarhică, dreptul este măsura forței. În școala istorică dreptul este un produs al vieții evolutive. În școala cosmologică este expresiunea unei puteri difuze în întreaga lume cu caracter de personalitate. În școala teologică dreptul este o necesitate de supunere. Iată o serie de concepțiuni și prin urmare de definițiuni.

Școala contractului social.

În școala contractului social dreptul este consecința unor voințe ce cad de acord. Oamenii nu sunt făcuți prin nașterea lor ca să trăiască în societate. Starea primordială a omului este o stare de natură. În această stare de natură însă omul se acomodează greu cu necesitățile vieții, și atunci fiecare om recunoaște că viața i-ar fi mai îndulcită dacă s'ar înțelege cu alții asupra modalităților vieții. Această înțelegere formează contractul social. Contractul acesta social devine apoi fatal pentru că este rezultatul unei necesități.

Dacă contractul social este obligatoriu, prin urmare și legea ce naște din acest contract este obligatorie. Oamenii se nasc într-o continuitate de timp; acest principiu de continuitate formează seria generațiilor care se succed prin moștenire. Este în interesul tuturor moștenitorilor ca atunci când pri-

mesec drepturi dela persoanele pe care le moștenesc să primească supunerea și la datorii, și prin urmare să respecte convențiunile autorilor lor. Una din consecințele imediate ale acestei concepții în dreptul financiar este că o generațiune care sub forma guvernului contractează un împrumut trebuie să plătească acest împrumut nu numai dânsa dar și succesorii ei, altminteri n'ar existâ puțință de continuitate în viața socială.

O altă consecință a ideii că dreptul sau legea sunt rezultatul unui contract, este că precum contractul nu leagă decât pe părți, tot astfel și în societatea politică nu vor fi siliți a se supune la contract decât aceia cari l-au format. Cine formează un contract? Părțile contractante. Cu alte cuvinte unanimitatea socială. Unanimitatea socială a făcut un contract. Acei care compun această unanimitate încetează din viață; puțin importă, vin succesorii. Dar acești succesori reprezintă unanimitatea? Din nenorocire nu e posibil acordul unanim pentru că oamenii fiind de sine — vom vedeà dacă sunt sau nu — egali, deocamdată e constant că nu se aseamănă, n'au toți acelaș mod de a vedeà și, sau nu se supun la contract cu toții, sau nu vor toți să-l formeze și atunci, fatalmente, trebuie să ne mulțumim cu majoritățile. De aici rezultă și ideia că statele se guvernează de majorități iar nu de unanimități; — o chestiune pe care vom relua-o mai târziu pentru a vedeà dacă statele nu trebuie să fie guvernate de un singur om autocrat țârmurit sau nețârmurit, prin legi, de majoritate.

Școala aceasta este greșită și principala critică ce i se face este îndreptată în esența raționamentului ce se construște pentru admiterea ei. Ce se susține pentru ca dreptul să fie rezultatul unui contract? Că oamenii convin între dânsii și stabilesc acorduri de voință. Ei bine, nu e adevărat, pentru că mai întâiu existâ urme de cele mai vechi contracte cari s'ar fi alcătuit, și al doilea, ideea în sine este eronată pentru că contractul este un fapt voluntar iar societatea nu este un fapt voluntar. Societatea, starea socială sunt un produs spontan și necesar; nu este convențional, nici teleologic. Să explicăm cuvântul: teleologie înseamnă ceva în raport cu scopul. Și o să examinăm mai târziu o școală asupra principiului dreptului care se numește *școala*

teleologică. Ei bine când ni se afirmă că oamenii convin între dânșii în vederea cutărui scop («teles») adică teleologic— nu teologic: teleologic — este o eroare pentru că oamenii așa nasc: nasc ca ființe sociale.

Aristot, acest mare geniu al antichității, a făcut o monedă ca să zic așa, pe care a gravat o idee care este o întreagă doctrină admirabilă: «Antropos zoon politikon»: omul este ființă socială. Mai târziu s'a format omul născut în așa condițiuni încât totul dovedește că este făcut pentru societate: dacă are simpatii, este ca să le manifesteze altora; dacă are eugetare pe care o exprimă, dacă vorbește, este ca să vorbească cu alții. La ce i-ar servi vorba, la ce i-ar slujî sentimentul de apropiere, starea gregară? Unele animale sunt făcute ca din primii pași ai vârstei să se separe, să se izoleze, pe câtă vreme altele sunt animale sociabile, trăesc în starea gregară.

Ei bine, omul este făcut să trăească în stare gregară. Prin urmare nu e adevărat că ceea ce formează societatea este contractul: este însăși natura lucrurilor.

Dacă am admite ideea contractului și de aci dreptul absolut al unanimităților, și în lipsa unanimităților, al majorităților; atunci trebuie să mergem cu logica ideei așa de departe încât tot ce a stabilit și tot ce voește o majoritate trebuie respectat. De aici ideea: «salus rei publicae suprema lex», adică salvarea tuturor, sau majorităților, este legea supremă și orice ar hotărî o majoritate, trebuie să ne supunem. Dar dacă hotărîrea majorității este în contra unor drepturi ale mele asupra cărora majoritatea nu are nici un drept? De exemplu, dreptul meu de a cugeta, în forul meu interior cum vreau, fără să mi se facă proces de intențiuni, se poate admite? Evident că nu. Dar nu e mai puțin adevărat însă că atunci când vom examina chipul exercițiului suveranității, va trebui să convenim că majoritățile trebuiesc de fapt să guverneze, cel puțin pentru câtva timp, prin consolidarea unanimităților sub formă de alegere. De aceea cu drept cuvânt un mare cugetător, Emile de Girardin, unul din maștrii manifestării gândirii prin presă, ai jurnalismului, a zis lucrul următor: «Nous devons nous compter ou nous battre». Intr'o societate trebuie să ne numărăm continuu

și să vedem care este majoritatea. Și ca să guverneze ea, să formeze guvernul, sau, dacă nu recunoaștem, principiul majorității, și vorbim în numele minorității pe baza ideii că această minoritate reprezintă superioritatea și cu timpul va deveni majoritate, atunci ea nu se poate impune și majoritatea nu are altceva de făcut decât să se bată cu minoritatea; cine o isbuti guvernează astfel în numele triumfului forței.

Este admirabilă această idee că într-o societate sau ne numărăm sau ne batem, căci ne va servi mai târziu pentru ca să explicăm necesitatea triumfului majorităților în mod pacific.

Școala aprioristică.

Să ne explicăm mai întâi asupra cuvântului, căci noi cu multă repugnanță ne servim de cuvinte tehnice care încurcă, avem oroare de abstracțiuni filozofice, și considerăm multe filozofii ca aberațiuni ale spiritului uman, pentru că întrebunțează fraze grele, cuvinte pompoase, care în realitate nu răspund decât la abstracțiuni maladive. Ei, de ce se zice această doctrină *aprioristică*? Pentru că întrebunțează metoda apriori, adică, în loc să examineze un fapt prin consecințele lui, îl examinează mai dinainte și, în loc să caute cauzele determinante ale fiecărui fapt, vrea să le găsească într'un principiu prestabilit, care ar fi existând mai dinainte, apriori.

În această doctrină, baza dreptului este conștiința noastră. Vedeți: cuvântul «conștiință» îl pronunț cu siguranță în această școală, dar cuvântul care urmează «noastră» poate că ar fi mai bine să fie înlocuit cu «conștiința fiecăruia».

În sfârșit, baza dreptului în doctrina aprioristică, este conștiința individuală, sau conștiința socială; însă conștiință de caracter moral, căci nu trebuie să confundăm conștiința psihologică care este rezultanta diferitelor funcțiuni cerebrale, ce ne pune în măsură de a ne da cunoștință de faptele noastre, de a verifica eul nostru, și evoluțiunea sau schimbările lui; aceasta este altceva. Conștiința psihologică intră în domeniul psihologiei și logicei; conștiința despre care

se vorbește acum pentru ca să ne explicăm baza fundamentală a dreptului, este conștiința morală, adică acea totalitate de cunoștințe ale noastre în mod dogmatic sau experimental, care ne arată situațiunea morală a noastră și a societății.

În această doctrină ar exista după unii o voce divină, după alții niște table invizibile în sufletul nostru; după unii voința, după alții rațiunea, după Kant «Imperativul categoric» care spun tuturor ce este bine și ce este rău. Cum unii oameni recunosc prin simțul auzului o bucată muzicală, pot să o distingă de alta și să-i recunoască frumusețea, superioritatea, așa există pentru faptele care sunt bune și rele, drepte și nedrepte, ceva în noi, o forță care spune totdeauna, și la toți, ce este bine și ce este rău. Cine nu i se supune este vinovat și trebuie să fie pedepsit sau supus unei alte sancțiuni.

Ar exista prin urmare în noi, după expresiunea unui filozof englez,¹⁾ care de vre-un secol a încetat din viață, *un al șaselea simț*. Cum se pretindea acum vre o treizeci de ani că există o nouă proprietate a materiei în afară de forma solidă, lichidă și gazoasă, o forță invizibilă, *forța radiantă*, ar exista în noi un al șaselea simț, *simțul conștiinței*, pe cari unii îl numesc *bunul simț*. Acest simț al conștiinței după unii constă în aptitudinea omului de a distinge binele de rău.

Cicerone, dacă nu mă înșel, sau alt cugetător roman zice: «constans ac perpetua voluntas», (este voința constantă și perpetuă în fiecare om), care îi dictează unele acte și îl împedecă dela alte acte.

Se face, și cu drept cuvânt întrucâtvă, o critică acestei doctrine pentru că se contestă existența aceasta aprioristică, generală, universală, din toate timpurile, a conștiinței. De sigur nu se poate nega conștiința; este un fapt. Cum nu putem nega simțul pipăitului, al mirosului, nu se poate nega simțul conștiinței; dar ceeace nu este dovedit, și ceeace se neagă, este faptul apriori al existenței conștiinței.

Nu se poate tăgădui că oamenii aud, văd, și pipăie; însă nu toți aud, văd, pipăie cu aceeași intensitate și în același

¹⁾ Hutcheson, reprezentantul școalei scoțiane.

chip: variază simțurile. Dacă variază cele cinci simțuri, de ce n'ar varia și acest de al șaselea simț? Și probă că variază, este că nu toți oamenii îl au. Dacă este adevărat că vocea divină vorbește în toți, de ce nu vorbește în criminali? Dacă este adevărat că ea adaptează dela început acel «Logos» care a existat ca cuvânt înainte de a fi omul, de ce nu există pretutindeni și continuu, și găsim momente de suspensiune? Pentru că și conștiință este fapt relativ și lipsit de generalitate; există în unii, nu există în alții. De aceea vedem acelaș fapt aprobat astăzi, desaprobat mâine: sau desaprobat astăzi, aprobat mâine. Un cugetător francez, Pascal, cu drept cuvânt se întreabă: de ce, ceea ce este adevărat dincoace de Pirinei, este oroare dincolo de Pirinei? (Pensées III 8; VI 6).

Cu conștiința se mai întâmplă și altceva din nenorocire: că se abuzează de dânsa și de multe ori este o formulă... nu știu cum aș traduce mai exact cuvântul francez: «un truc». Mulți afișează, spun că vorbesc și doresc să realizeze fapte în numele conștiinței; în realitate, această conștiință deghizează interese personale și aceasta se observă foarte bine în materie politică. În materie politică preocupățiunea este sentimentul general și de patriotism. Foarte rar însă se întâmplă ca acest sentiment să nu fie amestecat, sau să nu fie alipit de un sentiment personal de ambițiune sau de alte dorințe. La unii este dorința de a se înnavuți prin activitatea vieții politice. Și cu toate acestea și ei invoacă conștiința și foarte rar se întâmplă ca dintre aceia cari urmăresc mișcările anarhice să nu invoace formule care să-le justifice mișcările pe baza unui interes general sau pe o convicțiune a conștiinței. Dacă este adevărat că această conștiință este un fapt general și absolut, mai naște întrebarea de a se ști, unde se oprește domeniul conștiinței? Ar trebui și domeniul să fie înfinit și respectat, or cum s'ar manifesta. Și atunci, ar trebui ca în numele existenței și libertății conștiinței să nu poți supune la jurământ pe acei cari vor să i-se sustragă zicând, cu sinceritate sau nu, că nu cred în puterea jurământului. Ar trebui ca serviciul militar să nu fie obligator pentru că sunt oameni a căror conștiință desaproabă și repugnă serviciul militar. Un om de valoarea lui

Renan nu poate fi bănuït în sinceritatea convicțiunilor lui cu toate acestea a scris o dată în *Suvenirurile vieții lui*, că dacă ar fi recrutat, ar dezertă. Sentimentul acesta exagerat formează și baza doctrinei antimilitariste. Se poate invoca această conștiință așa de departe încât să se suprimă o mulțime de instituțiuni fundamentale pentru că ele ar violenta-o? Mulți tăgăduesc immixtiunea puterii civile sau puterii bisericești în stabilirea uniunilor conjugale. Prin urmare, societatea nu ar trebui să declare căsătoria obligatoare, civilă sau religioasă, pentru că ea atinge libertatea conștiinței. Lovitura de stat ar trebui să fie justificată or decâte ori acela care a făcut-o invoacă o impulsione a conștiinței, precum ar trebui să se aprobe toți acei cari vor să paralizeze viața statului pentru că conștiința le impune cutare datorii de îndeplinit sub forma, de exemplu, a grevei, de a duce înainte serviciul de transport, sau serviciul de construcțiuni, și așa mai încolo.

Va să zică dar, școala aprioristică sub această formă, nu poate fi admisă, cel puțin pe întinderea ce i se dă. După alții, acest al șaselea simț consistă în rațiunea omului, adică în facultatea ce el are de a reglementa acțiunea, rațiunea legiferentă; ceea ce tot jurisconșulții romani, unii dintre dînșii, numesc *scripta ratio*; iar Montesquieu definește legea în această concepție în chipul următor: «Legea este rațiunea omenească întrucât guvernează popoarele de pe pământ». Această rațiune, care inspiră legea, este ea apriori desvoltată cu aceiași întindere în toate sufletele omenești sau variază? După unii este aprioristică. Nu ne mai ocupăm de doctrina aceasta căci se confundă cu doctrina acelora despre care am mai vorbit. Alții pretind că rațiunea este cevă evolutiv. Dar această doctrină se confundă cu școala istorică. De aceia, cu drept cuvânt, de câtva timp, jurisconșulții, scriitorii, filosofii, cari examinează doctrina lui Montesquieu, nu-l consideră ca aparținând școalei aprioristice ci ca aparținând școalei istorice, de oarece rațiunea este istorică, și variază după popoare. Anume, într'un capitol, el pretinde că rațiunea variază chiar după starea atmosferică și după situațiunea pe care pe pământ o ocupă un popor

sau un om. De aceea și stabilește diferențe de legi dela popoarele de nord la popoarele de sud.

Și sub această formă o astfel de doctrină este criticată pentru că, odată ce s'ar găsi rațiunea omului, ar trebui să nu mai schimbăm. Prin urmare, dreptul ar trebui să înceteze de a fi evolutiv. Iar dacă se recunoaște evolutivitatea dreptului, atunci doctrina nu mai este aprioristică, ci este istorică.

Am omis înainte de a trece la această variantă a școlii aprioristice, vorbind de conștiință, să spunem că cei cari combat, o combat cu drept cuvânt și pe observațiunea următoare: că la un mare număr de oameni, această pretinsă conștiință aprioristică, nu este decât un spion căruia îi se supune câte odată, iar altă dată cată să-l surprindă. Se dă ca exemplu împrejurarea despre care am vorbit la început, că de multe ori omul, în loc să se supue repede și fără reflecțiune la oarecari reguli, caută să se sustragă lor consultând conștiința și, dacă poate să ajungă la o învoială cu această conștiință adică să transigă, atunci, sub numele principiului respectului conștiinței, el violează și violentează tocmai această conștiință.

Scoala individualistă.

În școala individualistă se stabilește, și cu drept cuvânt, că cel mai mare bun al omului este viața. Tot ce poate să contribuie la conservarea și perfecționarea vieții, este un ce bun pentru viață, este vital, și prin urmare este drept; este drept orice este vital. Și fiindcă viața este individuală și determinată în fiecare om, dreptul trebuie să fie individual și determinat pentru fiecare om.

În această doctrină conștiința este individuală pentru că viața este individuală și conștiința nu este altceva decât cunoștința de viață. Dreptul este individual; de aceea și școala se numește *școala individualistă*. Școala aceasta, când se preocupă de triumful vieții, al individualismului și al libertății vieții, nu se preocupă de viața aceea pe care o discută filosofii: viața liberului arbitru. Chestiunea de liber arbitru sau ne-liber arbitru este cu totul altceva decât ceea ce ne preocupă pe noi. Școala juridică care caută explicațiunea

naturii dreptului, bazei sale fundamentale, este preocupată de viața individuală. Consecința este că baza dreptului este obligațiunea pe care trebuie să o ieșă cineva ca să respecte individualitatea altuia; iar dreptul este facultatea pe care o are fiecare ca să ceară altuia să-i respecte facultatea sa, viața sa.

Se vede, prin urmare că este o corelațiune între drept și între datorie. De unde naște această concepție ca consecință a școlii individualiste? Naște din necesitatea următoare: fiecare om, având drept la viața lui, ar dispărea viața altuia, dacă ar triumfa numai viața lui. Suntem siliți prin urmare să ne facem concesiuni reciproce. De aceea și doctrina aceasta individualistă, admirabil formulată cu deosebire de Kant, poartă numele de doctrina *coexistenței libertăților*. De ce «coexistenței libertăților»? Pentru că toate viețile au dreptul de a se dezvoltă, de a se manifesta, de a există. Și pentru că individualismul, libertatea, voința sunt o manifestare a vieții, trebuie ca toate aceste libertăți să fie puse de acord.

Doctrina aceasta a contribuit foarte mult, pentru că se bazează pe un bun ce există prestabilit naturlamente în om, să formeze școala franceză care a împins la revoluțiunea cea mare, revoluțiune care în «Declarațiunea drepturilor omului» a formulat principalele drepturi ale vieții, numite drepturi naturale, ce trebuie să fie respectate.

Studiind istoria dreptului, se va vedea că aceasta formulă a revoluțiunii celei mari este una din cele mai mari cuceriri ale spiritului omului. Este adevărat că Englezii, cu mult mai înainte, în două, ba chiar în mai multe revoluțiuni, au căutat să formuleze garanții pentru respectarea drepturilor omului. Englezii însă, cu egoismul lor, nu s'au preocupat decât de Englezi și au proclamat aceste drepturi prin revoluțiunile făcute și în actele redactate mai mult ca drepturi constituționale engleze; pe câtă vreme Francezii au avut marele merit că le-au formulat ca drepturi ale *tuturor oamenilor* și de aceea le-au și numit *drepturi naturale*. Doctrina aceasta, prin urmare, se poate considera ca doctrina fundamentală a dreptului natural.

Școala finalistă.

În afară de doctrina individualistă care ține seamă de origina omului și de scopul lui este o școală care poartă numele de *școala finalistă* sau *teleologică*, de care am amintit în treacăt mai sus, pentru că cu deosebire se ocupă de scopul omului și de scopul societății. În această școală, omul este dator ca la fiecare pas, la fiecare act, să cugete la scopul final al actului pe care îl face, al actului pe care îl voește și al mijloacelor de realizare a actului. Toate silințele omului, și prin urmare toate silințele oamenilor, trebuie să convergeze la o adaptare între scop și mijloc. Cel mai bun consiliu ce se poate da unui om spre a fi fericit și liniștit, este ca să caute totdeauna să fie de acord cu el însuși. Și în adevăr că este o povață admirabilă.

Nu știu ce profit se va trage din aceste speculațiuni abstracte și de caracter teoretic, ce valoare se va acorda fiecărei școale, la care se vor alipî cititorii; dar, desigur că este foarte interesant să prindem ocaziunea de a reține această povață că nimic nu este mai simplu ca să asigure liniștea, triumful, fericirea cuivă decât căutarea de a fi în acord cu sine însuși. Ce însemnează a fi în acord cu sine însuși? Din cele arătate, din expunerea diferitelor școale, s'a văzut că totul se reduce la a căuta mijlocul ca omul să iasă din conflicte; căci conflictele sânt cele cari paralizează dezvoltarea vieții noastre. O! dacă n'ar fi multă lume la teatru, spre pildă, am putea ocupa cele mai bune locuri fără să ne jenăm de cineva; poate că ar fi atunci inconvenientul că e lume prea puțină la teatru și că chiar dacă artiștii ar fi dorit să joace în mod perfect ar fi poate descurajați de a vedea băncile goale, dar în sfârșit, am fi cu totul în libertatea noastră de acțiune. Prin urmare dacă conflictele cu alte persoane aduc o diminuățiune de folosință în viață, ce trebuie să fie cu conflictele pe care omul le are nu cu alții, dar cu el însuși? Și în adevăr, cele mai grele conflicte nu sânt cele pe care le avem cu alții, și pe care le rezolvăm fie prin transacțiunile noastre, fie prin faptul că la urma urmelor vine judecătorul și se pronunță; dar conflictele cele mari și profunde, cari aduc

suferință reală și micșorare a vieții, sunt conflictele cari nasc în noi înșine, pe care nimeni în afară de noi nu le poate rezolvî, și cari pînă nu le rezolvăm, ne torturează înfricoșat. De aci emană acea faimoasă remușcare a conștiinței.

Care este mijlocul de a evita aceste conflicte? Să fii de acord cu tine însuși. Cum să fii de acord cu tine însuși? Determinând bine scopul, mobilele care îți inspiră un anume act și căutând mijloacele de a le îndeplini. Ai găsit un mijloc bun pentru un scop bun, poți fi sigur că ești un om care vei avea viață liniștită și fericită.

Școala pozitivistă.

Dintre diferitele școale cari au căutat să alcătuească societatea și dreptul, s'ar părea, și cel puțin este în mare faoare acum, că aceea care a izbutit mai mult este *școala pozitivistă*, întemeiată de Auguste Comte, continuată mai departe, cu oarecari variante, de către Littré și alți pozitiviști.

Ce pretinde școala pozitivistă care, cum se vede, este teleologică, finalistă?

Școala pozitivistă vrea să înlocuiască sentimentul, pasiunea, emotivitatea prin inteligență, știință, cunoștință.

Suntem de acord că trebuie un scop determinant, că trebuie mijloace alese, că trebuie preferate mobilele cele bune. Dar care este mijlocul? Să ne adresăm la emotivitatea noastră? Nu, căci emotivitatea, sentimentele, pasiunile, sunt oarecum inconștiente, sunt forțe din afară; ne pot orbi. Din contra: dacă facem apel la inteligență, la cunoștință, la știință, preocupările noastre pot să ajungă la un rezultat mai bun. De aceea și cuvântul unui poet latin «nihil minor» este luat ca un fel de lozincă de către mulți pozitiviști; nu ne mirăm de ceea ce s'ar putea întâmpla, dar ce voim este să se împedee, în asemenea occurență, să fim noi înși-ne împinși a cădea în greșeală urmând emotivitatea în loc de a urmă inteligența, cunoștința, rațiunea, știința. Metafizica, adică cercetarea transcendențialității unui adevăr absolut și general trebuie cu totul înlăturată. Cine vrea să găsească noțiunea dreptului și să-l formuleze bine; cine vrea să facă legi bune și să guverneze aplicând bine aceste legi,

să lase de oparte metafizica. Opera lui Comte «*La métaphysique du droit*» și chiar opera lui «*Metafizica moravurilor*» sunt cărți folositoare ca preocupățiuni intelectuale, dar cu ele nu vom ajunge să facem dreptul de care avem trebuință.

La ce să recurgem? Littré răspunde: trebuie consultate trei elemente: elementul biologic, elementul psihologic și elementul logic. Prin studiul elementului biologic, ne dăm bine seama de natura noastră organică: descoperim că fiecare om are cu deosebire într'însul două facultăți cari sunt legate și cu totul excepțional inexistente la unii; și unele persoane sunt incomplete. Aceste două facultăți sunt *nutrițiunea* și *generațiunea*. Oricare om trebuie să se nutrească și oricare om, este naturalmente destinat să'și dea moștenitori. Din elementul biologic al nutrițiunii, nasc sentimentele egoiste ale noastre; din fenomenul celalt, din facultatea de generațiune, nasc sentimentele altruiste. Pentru că dăm naștere altora, întemeiem o familie, formăm societatea, ne creăm relațiuni, avem simpatii pentru acei cari fac parte din acel cerc al nostru, avem sentimente altruiste. Prin urmare, dreptul va fi și egoist și altruist și problema cea mare constă în a pune de acord cele două cercuri fără să fie conflict între ele. Ne trebuie elementul psihologic căci numai astfel putem cunoaște naturile superioare omenești, și ne trebuie elementul logic, adică metoda după care inteligența, rațiunea, cunoștința noastră poate să procedă la verificare. În acest sistem, justiția este lesne de conceput pentru că toți oamenii se prezintă cu o psihologie, cu o logică și cu o biologie care sunt fundamental aceleași. Toți oamenii sunt, dacă nu pe deplin, dar mai mult sau mai puțin egali. Justiția, prin urmare, va trebui să caute să păstreze această egalitate când ea este înlăturată sau nerespectată în parte. Acela care este diminuat în viața lui biologică ori psihologică și în activitatea lui intelectuală, va avea dreptul la o restabilire, la o compensațiune, la o despăgubire și opera de justiție nu constă decât în despăgubirea, în compensarea, în restabilirea de egalități. Nu trebuie să luăm cuvântul de egalitate în sens absolut, întrucât toate sunt unul și acelaș lucru și pe aceeaș întindere, ci într'o situațiune oarecare, când eu mă găsesc turburat în proprietatea mea, va să zică când am fost turbu-

rat în numele unui principiu invocat de altcineva și mă adresez la justiție să mă restabilească în biologia, în psihologia și în sfera mea juridică, în logica mea, dacă justiția nu este decât operă de compensațiune, va fi oarecum operă de egalizare. În acest sens se explică cum Romanii, cu drept cuvânt, spre deosebire de noi, întrebunțau alături de expresiunea «jus» cuvântul «aequitas». Cuvântul echitate vine dela cuvântul «aequum» care coprinde în sine ideia de egalizare, de despăgubire, de compensare. Justiția prin urmare, înainte de toate, trebuie să fie echitabilă dar, pentru că, dacă ar fi numai echitabilă, în numele echității s'ar putea călca cu înlesnire legiile, trebuie să fie și *legală*. Veți vedea că în practică este o mare dificultate, și e o mare discuțiune de a se ști, în caz de legi controversate, ce trebuie să predomine: triumful echității sau triumful justiției?

Școala utilitaristă.

O altă școală care reamintește unele din preocupările școlilor enumerate până acum și unele doctrine vechi, formulate chiar de reprezentanți ai școlii dreptului natural și rațiunii, cum eră spre exemplu Socrate, este școala care poartă numele de *Școala utilitară*, unii îi zic și *benthamită* din cauză că Bentham, cum vom vedea, a cercetat-o mai de aproape și a formulat-o mai bine. În genere se întrebunțează expresiunea aceasta mai ușoară și mai plăcută, în fond însă foarte grea; decât de multe ori, spiritul omenesc, ca să aducă omagiu unui cugetător, botează cu însuși numele său doctrina pe care a formulat-o.

În școala utilitară trebuie să băgăm de seamă dela început, că egoismul joacă un mare rol. S'ar putea răspunde însă: dacă egoismul este baza școlii utilitare, de ce n'am vorbit despre dânsa dela început de atunci de când am arătat ce este școala egoistă? Nu se confundă amândouă? Este altceva? Da. Când am vorbit despre școala egoistă, pe care am criticat-o, am vorbit despre școala egoismului *anarhic*. Utilitarismul este o școală egoistă, dar nu anarhică, ci din contră, coordonată,

orânduită, disciplinată; egoismul după această școală trebuie disciplinat.

Acum, după ce am arătat distincțiunea dintre școala utilitaristă, numită și benthamită și caracterele după care nu poate fi confundată cu școala egoistă să vedem în ce consistă.

În această școală se apreciază actul prin consecințele lui. Va să zică în loc să fie aprioristică și să examineze un act mai dinainte de a fi comis și prin cauze de mult prestabilite, se cercetează actul și se apreciază *prin consecințele lui*. Nu este vorba aici de o conștiință aprioristică, care judecă, caracterizează și comandă, ci e vorba de o conștiință care pentru fiecare act are o judecată, un examen special de a-i vedea consecințele. Dreptul în această școală se bazează nu pe idei, pe abstracțiuni, ci *pe trebuințe*. Legea este expresiunea trebuințelor. Dar a căror trebuințe? Să nu se creadă că a trebuințelor individuale, căci atunci n'ar mai exista de loc delict și orice delicuent ar putea să invoace ca legitimare a delictului lui trebuința care i-a inspirat delictul. În viața civilă oricine ar putea să-și calce contractele pe motivul că un interes, pe care este gata oricând să-l probeze, l-a inspirat, l'a obligat să violeze legea contractului. În această școală toate actele noastre sunt inspirate de plăcere sau de durere. Nu este adevărat că există acea voce invizibilă numită voce divină, sau conștiință care să ne spună dinainte ce avem sau nu să facem. Chiar kantiștii, dacă i-am examina în viața lor individuală, am constată că la urma urmelor actele lor sunt determinate de ceea ce le convine și oridecâteori pot să facă ce le convine lasă kantismul, lasă imperativul categoric de o parte. Decâteori, cu tot Kantismul lui, cutare mare om care are în mână posibilitatea unor numiri în funcțiuni nu procedează la aceste numiri cu totul pe baza altor considerațiuni decât a imperativului categoric, dacă poate să o facă! Și acest exemplu s'ar putea întinde pe scara tuturor numirilor în funcțiuni. De asemenea din partea solicitatorilor: câți solicitanți știu că n'au dreptul, cu toate acestea, fiindcă urmăresc obținerea unei funcțiuni, sau trecerea unui examen nepreparat, înlătură legi și regulamente și aleargă la mijlocul favoritismului, nepotismului, amicitiei și așa mai departe! Ei bine, nu trebuie să credem că dacă utilitarismul și în

special Bentham, recunoaște că toate actele noastre sunt inspirate de plăcere sau de durere, orice act conform plăcerii noastre este un act legitim. Această doctrină este doctrina egoismului anarhic care nu ține seama de ceilalți; Bentham, utilitariștii, școala de care ne ocupăm, consideră interesul, au în vedere trebuința, plăcerea sau durerea individuală; ei voesc însă să le identifice cu plăcerile și durerile, cu trebuințele plurarităților. ale societății, cu plăcerile, durerile, trebuințele celor mai mulți, dacă nu ale tuturor. Așa încât vedem dela început că trebuie înlăturată ideea că școala utilitară engleză urmărește egoismul individual; ea urmărește egoismul care se identifică cu folosul celorlalți; preocuparea sa de folos, de trebuință, există, însă nu pentru fiecare în parte, ci pentru toți.

Bentham, care a reluat această doctrină ce se găsește întru câțva la Socrate, care se vede arătată la mulți scriitori vechi, chiar și la Cicerone, care în Evul mediu este consacrată de mulți scriitori bisericești, ce vorbesc cu deosebire în numele supunerii a avut curiozitatea și răbdarea să facă un catalog de mai toate actele noastre; cuprinzând fiecare act, să-l însemneze cu o valoare pentru plăcere și alta pentru durere, adică cu o cantitate de foloase și alta de inconveniente și să facă sustracțiunea, să caracterizeze dacă este legal sau nelegal, dacă trebuie să-l aprobăm sau nu. Aceasta constituie faimoasa *aritmetică morală* a lui Bentham.

S'ar putea crede că Bentham, care este întemeietorul și vulgarizatorul școalei utilitare, ar fi el însuși un mare egoist și un om preocupat numai de avantajii materiale și de tot felul de plăceri; în realitate este un om care a experimentat societatea, care a văzut ce sunt cei mai mulți oameni. El a fost un mare idealist, atât de idealist încât, după câțiva ani de practică judiciară, înscris în barou, cu tot marele său talent, văzând cum se falsifică aplicarea legilor cu deosebire de către avocați, cum de multe ori prin schimbări de jurisprudență și în oarecari împrejurări cum însăși judecătorii caută să facă tot felul de construcții, de stabiliri și de interpretări de fapte cari nu sunt conforme cu adevărata știință a dreptului, cu preocuparea generoasă de a descoperi adevărul, a zis: din această categorie de oameni, dintre

avocați și judecători, prefer să mă retrag și să trăesc în atmosfera ideală a egoismului pe care vreau să'l reglementez. A scris atuuici o scrisoare admirabilă către tatăl său căruia îi mulțumea, căci tatăl lui Bentham voia înnainte de toate ca fiul său să câștige bani mulți.

Constatând deci doctrina utilitară, trebuie să ne întrebăm dacă ea este întemeiată.

Înainte de a vedea critica doctrinei, să studiem întâiu consecințele pe care Bentham le-a tras în domeniul dreptului, pentru că în sine ea ne-ar lăsa rece dacă n'am constată aplicațiunile practice ce le putem avea în alcătuirea legilor.

Am spus că legile scrise formează un drept, dreptul pozitiv, dar aceste legi au principiul fundamental pe care îl căutăm. Ei bine, trebuie să stabilim interesul de a găsi raportul între dreptul fundamental și între dreptul pozitiv. Iată câteva din aplicațiuni, pentru că nu pot să le citez pe toate: în materie de contracte, dacă voința și acordul sunt cauza determinantă și generatoare a dreptului, odată ce s'a constatat acordul, dreptul nu poate să sufere nici atenuări, nici modificări. De aci prin urmare fundamentul doctrinei lui Shylock: el a convenit că dacă nu i-se restituie suma de bani împrumutată cu o anumită dobândă, din ziua și din ora cutare, are dreptul la atâta cantitate de carne din trupul debitorului său. De aici nexul roman: în rigoarea dreptului roman, debitorul trebuie să plătească și sunt foarte aspre consecințele neplăței. Prin urmare formalism și convențiune, iată totul.

Alături de aceasta este altă explicare mai nouă: în numele interesului, identificat cu interesul general, un contract poate să fie anulat pentru cauză de leziune. Ce este nulitatea pentru leziune sau «*restitutio in integrum*» pentru cauză de leziune sau pentru împrejurări care au pus pe cineva în afară de dreptul comun al voinței? Nu este decât triumful utilitarismului bine înțeles. Într'o materie, ca aceea care ne preocupă de câtva timp, reformele agrare, contractul dintre capitalist și muncitori se va respecta el în orice condițiuni va fi făcut? Trebuie legea maximului și minimului sau să lăsăm la aprecierea judecătorului să reducă pentru cauză de leziune raportul dintre legea pozitivă și legea fundamentală?

Partizanii libertății convențiunei vor susține că convențiunea trebuie să triumfe cu orice chip. Nici maximum, nici minimum : să se lase libertate părților spre a cugeta la ce fac, dar o dată lucrul făcut, să fie sfânt. Altă părere: contractul e sfânt: triumfă voința părților. Dacă însă debitorul va putea să dovedească că contractul este făcut, de pildă, în timp de iarnă, când având familie numeroasă, obligatul nu avea nici cunoștință de situațiunea economică în care se găseau localitățile învecinate, judecătorul va examina în ce condițiuni se găsească proprietarii și arendașii, va putea să modifice contractul în anume cazuri fără legea maximumului și minimumului și prin urmare să-l reducă.

O altă doctrină, un alt raport între dreptul fundamental și dreptul pozitiv, este că or care ar fi convențiunea părților, în numele leziunii se formulează maximumul și minimumul și prin urmare chiar dacă părțile au interes să se calce legea maximumului și minimumului, judecătorul cu rîgirea legii intervine și restabilește.

Unde este adevărul? Iacă trei tălmăciri fără a enumăra și altele. Chestiunea este discutată dar care este soluțiunea de înregistrat? Depinde de concepțiunea pe care o avem.

III.

Școala utilitaristă (urmare). Școala solidaristă. Critica. Evoluțiunea ideii de drept în România.

Am arătat că principiul acestei școale nu este, cum s'ar părea, triumful interesului individual, ci acordul intereselor egoiste cu egoismul social, adică cu interesul social. Cu alte cuvinte școala utilitară urmărește identificarea intereselor. Precum școala aprioristă urmărește triumful conștiinței școala utilitară urmărește triumful identificării intereselor.

S'a văzut că unul din reprezentanții cei mai autorizați ai acestei școale la începutul secolului trecut, a fost Bentham și, din cauza aceasta unii numesc această școală benthamită.

Bentham a fost foarte criticat pentru că ar fi urmărit prin triumful doctrinei lui triumful unei doctrine de contabilitate asupra profitelor și pierderilor pe care le încearcă egoiștii și chiar marea societate.

Marele cugetător și istoric Carlyle, care s'a ocupat despre oamenii mari, îl ironizează comparându-l cu Mohamed. Școala utilitară pune ca punct de plecare plăcerea și durerea. Doctrina lui Mohamed urmărește și ea plăcerea și durerea și recompensa oamenilor buni cu distribuirea tuturor plăcerilor în lumea viitoare.

Critica acestei școale se bazează pe ideea că este o școală de voluptate și că din moment ce mai mulți ar cădea de acord asupra satisfacerii unui interes, chiar dacă raționalmente interesul n'ar trebui să izbândească fiind interesul general, totul este terminat. În special această doctrină a aflat o formulă plastică, și într'un mod cam trist, e adevărat, în Franța, într'un discurs al lui Guizot care, vorbind despre acțiunea politică, a zis: în politică, în viața socială, nu sunt

decât interese: «Il n'y a qu'une seule politique: celle des intérêts.»

Tot el a pronunțat, într'o altă împrejurare, cuvântul următor: «Enrichissez-vous!» (Imbogățiți-vă).

Nu trebuie să deducem de aci că Guizot ar fi fost lipsit de orice idealism; nu; el, în tocmăi ca un medic la patul bolnavului, constată realitatea lucrurilor și boala socială.

Bentham, după ce a stabilit principii de morală socială, a tras concluziuni în scrierile pe care le-a făcut asupra jurisprudenței, asupra dreptului civil, asupra dreptului penal și asupra dreptului constituțional. Voi da câteva exemple ca să vedeți legătura care există între dreptul formulat și între dreptul ca idee fundamentală.

În privința contractelor, el admite regula *leziunei*, că prin urmare orice contract poate fi anulat pentru cauză de leziune, pentru că izbește interese. În ceea ce privește circulațiunea bunurilor, el este unul din cei mai vechi jurisconșulți care, în timpurile moderne, a susținut libera circulațiune a bunurilor și prin urmare nulitatea unei convențiuni care izbește bunul de inalienabilitate. De ce? Pentru că societatea are interes ca bunurile să treacă din mână în mână; să nu se fixeze, să nu se eternizeze cu deosebire în mâna persoanelor de mână moartă.

Se va vedeă că în codul civil inalienabilitatea este interzisă și numai în mod excepțional este admisă. Nici un text de lege nu prohibă inalienabilitatea bunurilor, cu toate acestea este de doctrină și jurisprudență că bunurile, în regulă generală, sunt alienabile.

În dreptul penal: Bentham consideră răzbunarea socială ca un ce util, pentru că ajunge să pedepsească pe culpabil și să împiedice pe alții de a cădea în aceiaș vină. De aceea el dă ca fundament al dreptului penal: răzbunarea.

În materie politică el face aplicarea doctrinei lui într'o chestiune fundamentală, la exercițiul suveranității și mai cu seamă în materie electorală la incompatibilitatea, adică la imposibilitatea pentru cineva ca să exercite în acelaș timp funcțiuni cari, dacă nu se exclud unele pe altele, se slăbesc una pe alta. Altădată, în Anglittera, puteă cineva să fie ales în Camera de jos și în acelaș timp să exercite și funcțiuni

de putere executivă, de exemplu, să aibă administrațiunea unei oare cari întinderi teritoriale, administrative, cum am zice noi o prefectură. Ce se întâmplă? Că cel ales, pe de o parte trebuie să controleze guvernul, pe de altă parte însă beneficia de o funcțiune care-l pune sub ordinele guvernului. Sunt alte funcțiuni cari nu aduc cu sine puterea suverană propriu zisă, dar procură foloase bănești. Cu chipul acesta un prim-ministru, poate să-și facă o majoritate de oameni interesați și supuși. Walpole în Anglittera cu deosebire a știut, la epoca când nu erau reglementate incompatibilitățile să aibă o majoritate de reprezentanți supuși și dependenți; de aceea s'a zis despre dânsul că cunoștea «tariful conștiinței fiecăruia.» Ei bine, Bentham este unul din cele mai puternice spirite care a luptat pentru formularea incompatibilităților.

În ceea ce privește studiul legilor și aplicarea lor, sunt categorii de oameni cari au interes ca legile să fie puțin cunoscute, numărul controverselor mărite, pentru ca în aplicarea lor sub forma profesională, să-și asigure venituri. Cu cât o chestiune este mai complicată, mai greu de formulat înaintea tribunalului, cu atât avocații vor fi mai căutați. Ori, ce se întâmplă? Că în Anglittera, legile, în mare parte, sunt nescrise; dreptul pozitiv se bazează pe jurisprudență, de aci o mare obscuritate. Ei bine, el a luptat foarte mult pentru triumful principiului codificării.

Iată câteva exemple cari dovedesc că, plecând dela ideea utilitară, s'a ajuns la formularea unor reguli de identificare a intereselor sociale.

Școala solidaristă.

O altă școală, opusă interesului individual, și care vorbește în numele exclusiv al societății, este școala care poartă numele de *solidarism* sau *doctrina solidarității*.

Solidarismul este doctrina care propune ideea solidarității, adică a legăturilor dintre oameni, ca principiu de acțiune morală: toate acțiunile noastre trebuiesc să fie inspirate, reglementate, după interesul social; omul nu însemnează nimic ca individ.

Este curios lucru că școala solidaristă se laudă oarecum de a fi ultimul cuvânt al concepțiunei politice; în realitate este școala cea veche romană care eră formulată în principiul «Salus reipublicae suprema lex», este acea doctrină care făcea din stat un scop, din individ un mijloc, și vom vedea că adevărul este — cel puțin în credința mea — în ideea contrară: individul și viața individuală sunt scopul, iar statul nu e decât mijlocul pentru triumful drepturilor și libertăților individuale.

Această doctrină pretinde că oamenii nu trăesc izolați, ci într'o stare de interdependență, adică depind unii de alții, de aceia se și numește doctrina aceasta și «doctrina interdependenței sociale» și un tânăr student, care a terminat facultatea acum un an, doi, a făcut o teză intitulată «Interdependența drepturilor». Cuvântul acesta nou a atras oarecum atenția; în realitate nu e nimic original aici; a avut numai meritul că, convins sau umblând după originalitate, a găsit un subiect de teză care a putut să intereseze.

Școala solidaristă este o școală care se poate asemăna mai cu seamă cu învățătura creștină. Când doctrina creștină ne proclamă pe toți frați, aceasta însemnează că suntem toți legați unii de alții și, când pune ca fundament al legăturii între creștini inițierea botezului, simbolizează viața omului în ideea solidaristă.

Care este raționamentul ce se face în această școală pentru a se arăta că oamenii sunt legați și dependenți unii de alții, că nu e o forță individuală care dă siguranța vieții și fericirii noastre, ci viața socială? Psihologicește chiar, se susține ca fundament al acestei doctrine, ideea că însăși conștiința omului nu este o conștiință individuală, ci o conștiință socială; că omul, dacă n'ar fi în societate, n'ar avea conștiință; că s'a făcut experiența de a se lua un copil, a se izola ani de zile, până la vârsta de exemplu de 16—17 ani și s'a văzut că n'are conștiința pe care o au copiii care trăesc în societate.

Această idee, că conștiința este socială, iar nu individuală, a făcut obiectul unei scrieri a unui sociolog român d. D. Drăghicescu, în care s'a silit să dovedească că conștiința este socială. În potriva ideilor admise de d-sa, s'au ridicat

câțivă dintre acei cari au crezut că conștiința nu poate fi individuală, căci omul înainte de toate judecă el în sânul societății și în afară de societate. Pe noi, nu ne preocupă chestiunea psihologică, dacă e conștiință individuală sau socială. Noi trebuie să examinăm evoluarea doctrinei solidariste: omul este obligat către om; starea socială în care trăim, este datorită nu faptului convențiunei, cum se susține exclusivamente în doctrina contractului social, ci unei stări de lucruri anterioare, existente în fiecare din noi. Există un fel de quasicontract care ne leagă pe unii de alții, nu există un contract. Nu există contract întâiu fiindcă nu se văd urmele lui, epoca la care a fost încheiat; nu există contract pentrucă precum am arătat și rândul trecut, viața socială este un fapt spontan, fatal și involuntar. Există însă un quasi contract care ne leagă unii de alții. Vom vedeă în codul civil că noi suntem obligați unii către alții fie prin voința noastră: de ex. cel ce mi-a vândut trebuie să-mi dea lucrul vândut fiindcă așa a convenit; dar mai poate să fie cinevă obligat către mine și eu către altul fără nici o convențiune; de ex: vecinul meu a plecat la țară, în lipsa lui se puteau prăpădi cei doi cai ai săi sau să-i ardă casa fără ajutorul meu. Eu, i-am scăpat caii, eu i-am scăpat casa de foc; i-am făcut ceea ce se chiamă o gestiune de afaceri, fără să fiu mandatar, căci mandatul presupune convențiune. Din cauza acestui mandat vecinul este dator să mă despăgubească de ceea ce am cheltuit ca să-i fac un bine. Sau, se poate întâmplă ca eu, primind o sumă de bani în împrumut dela cinevă, în loc să plătesc unuia, am fost îndus în eroare, cu voie sau fără voie, de altă persoană și am plătit alteia. Acesta, căruia i-am plătit din eroare, ce nu datoram, trebuie să restituie suma de bani, căci nu e nici o convențiune între noi în virtutea căreia i-am dat. Avem aici două quasi contracte: avem contractul sumelor nedatorite, și al gestiunei de afaceri. Ei bine, toți cari ne naștem în societate venim încărcăți cu obligațiuni de quasi contracte, quasi contracte de gestiune de afaceri, căci pe noi toți ne servesc, până să ajungem aici, de acasă. Trebuie să trecem o stradă, să ne bucurăm de libertatea străzilor, să se înlătore obstacolele de pe drum. Dacă în lipsa noastră am fost amenințați de un in-

cendiu, a sărit lumea, a sărit poliția organizată să stingă incendiul. Suntem ținuți către toți aceștia care ne fac servicii să-i despăgubim și la rândul nostru să-i servim.

Ceva mai mult: m'am născut, dar m'am născut într'o societate civilizată; găsesc de a gata drumuri, mijloace ca să înlătur intemperiiile naturei, și toată starea de «bien être» economic, de «bien être» estetic: mă pot duce într'un muzeu și pot să văd evocarea frumosului din trecut. Cui datoresc starea bună economică în care mă găsesc sau plăcerile estetice pe care le încerc? Neapărat unor generațiuni trecute. Dar, cum nimic gratuit nu trebuie să se facă, și sufletele nobile nici nu trebuie să primească ceva gratuit, am și eu datorii de plătit către acei cari mi-au asigurat starea de astăzi și această datorie o plătesc moștenitorilor din trecut sau celor din viitor și contimporanilor mei. Va să zică: fiecare om se naște într'o stare de legătură, de dependență față cu trecutul, de aspirațiuni față cu viitorul și de despăgubiri față cu contimporanii lui, născute dintr'o lege de quasicontract.

Pe cine leagă quasicontractul? Pe societate și pe mine. Prin urmare, dreptul înainte de toate este social iar obligațiunea mea este obligațiune către creditorii solidari, și noi toți la un loc suntem legați iar în mod solidar către fiecare creditor. Solidaritatea există între creditor și debitor într'un mod firesc.

Consecințele acestei doctrine sunt foarte grave pentru că pe această doctrină se bazează necesitatea de a asigura o egalitate între contractanți și prin urmare, când vom vedea un contract între un om bogat și unul sărac, de exemplu între un mare capitalist și un lucrător, între proprietarul care are mii de pogoane și țăranul nenorocit care nu are unde să doarmă; nu vom lăsa libertatea complectă a contractului, ci vom împedeca ca proprietarul să dea o bucată de pământ în muncă lucrătorului impunându-i orice condițiuni pe care acela să le plătească; societatea este datoare să stabilească un echilibru cât se poate de egalitar între părțile contractante. De aceea, al doilea: limitarea contractului. Și unii merg așa de departe încât limitează contractele sub forma legei maximului și minimului. Proprietatea nu trebuie considerată ca un dar pe care îl face norocul cui-

va: am moștenit pe un părinte bogat, am dreptul să fac cu proprietatea mea ceea ce vreau! Proprietatea este o funcțiune socială, și prin urmare proprietarul are datorii de îndeplinit către cei cari se găsesc pe proprietatea lui sau către acei cu care se învecinește.

Școala solidaristă are desigur multe foloase, dar are și un neajuns mare și de aceea mă pronunț contra ei: ea sacrifică cu totul individualismul, pe individ, în folosul colectivității. Nu este adevărat că omul se naște pentru sau numai pentru binele altora; omul, înaintea de toate, are dreptul să profite de viața pe care o are și am sacrifică triumful inteligenților și talentelor dacă am împedecă triumful individualităților. De altminteri, greutatea chestiunii pe care am anunțat-o și toată greutatea acestui curs aci se află. Dacă vrem să sintetizăm, toate controversesele de drept public și de drept privat, vom vedea că totul se reduce la această idee: să punem de acord pe individ cu statul. Cu alte cuvinte să formulăm limitele, frontiera între drepturile statului și drepturile individului.

Teoria socialistă își află realizarea sa culminantă în doctrina care neagă cu totul dreptul individual, care vrea să împartă societatea în categorii ce poartă numele de ateliere, categorii în care trebuie să intre fatalmente fiecare din noi așa încât să reglementeze și dreptul de căsătorie și dreptul de a forma legături, de asociațiuni, și dreptul de proprietate și modul de a-și desvoltă omul activitatea de muncă, prin urmare industria și comerțul.

Iacă o expunere sumară asupra celor mai multe din școlile care caută să ne arate care este principiul fundamental al legilor, cu alte cuvinte filozofia dreptului.

Care din aceste școli este întemeiată?

Cred că, absolut considerate, aceste școli, nici una nu este în limite juste. De aceea trebuie să căutăm o altă doctrină care să ne arate prin ce mijloace putem concepe și realiza cea mai bună stare socială. Cu toate acestea în parte toate doctrinele menționate au temeiul lor.

Doctrina egoistă este întemeiată pentru că omul este egoist. Chiar doctrina egoismului anarhic este întru câtva înte-

meiată pentru că, incontestabil, natura noastră este anarhică, întru câtva, căci în dorința de a realiza cea mai mare sumă de fericire pentru noi, căutăm să distrugem dreptul altuia.

Doctrina contractului social este fundată în parte pentru că omul caută să mărească starea socială și să facă contracte.

Utilitarismul lui Bentham este întemeiat pentru că sunt interese individuale cari trebuiesc satisfăcute și trebuie să le punem în acord cu interesul general, cu alte cuvinte identificarea intereselor nu poate să fie înlăturată.

O școală morală și juridică, or cât de pesimistă ar fi, poate să fie întemeiată căci sunt și oameni cari sunt pesimiști, cari se desnădăjduiesc, precum sunt și oameni cinstiți și necinstiți. Se uită însă un lucru: pe lângă că omul este egoist sau sociabil, bun sau rău, pesimist sau optimist, el este — sau cea mai mare parte din oameni sunt — cel puțin o certifie pentru mine — și idealisti. Nu ne conducem numai după normele egoismului chiar dacă n'ar fi legi cari să ne limiteze în satisfacerea dorințelor egoiste. Ne simțim idealisti căci simțim în noi o putere de reacțiune pe care o împotrivism și egoismului nostru și egoismului altora și determinismului. Când cineva se observă pe sine, el bagă de seamă că la fiecare pas e atras către un ce spre care poate merge sau căruia poate să-i reziste. Sunt ideile, simțimintele, cugetarea noastră omenească. Intr'o barcă, pe apă, dacă suntem într'o stare de indiferență, ne simțim atrași de odată și purtați de curenți în diferite părți. Dar noi putem să determinăm o direcțiune sau alta prin modul de a lucra și de a conduce barca, prin direcțiunea pe care 'i-o imprimăm și prin opunerea unei forțe care să o poarte în altă direcțiune. De altminteri pe acest fapt se și întemeiază arta navigațiunii, căci barca pare a fi purtată de curentul apei în linie dreaptă și barcagiul lucrează cu lopata sa în altă direcțiune.

Se poate contesta această putere reactivă pe care fiecare om o are în contra forțelor din afară? Credem că nu pentru că ideia nu este o pură abstracțiune logic inventată, ci este o realitate, un fapt chiar. Nu numai în domeniul estetic și în artă ideia joacă un rol principal, și nu se poate contesta artistului; dar ideia și idealul joacă un mare rol și în viața

practică; fără ideie viața te poartă unde voește ea și singurul mijloc de a ne conduce bine viața este să avem o ideie sau un ideal care să-i determine direcțiunea. Idealul reacționează fie în contra mediului social în care trăim, fie în contra însăși a tendințelor noastre. Acest ideal nu se poate suprima și societățile care l'au nimicit, au staționat, au retrogradat sau au dispărut.

Și nu se poate suprima idealul pentru că este o lege constantă de progres, după care toate societățile și toți oamenii trebuie să-l aibă în vedere, căci nimeni nu se poate mulțumi numai cu ce este acum și cu faptul actual. Această ideie, acest simțământ, această lege, iată ceea ce au inspirat toate revoluțiunile prin care societățile au trecut. Dacă am suprima ideia că trebuie să mergem înainte, dacă am suprima idealul nostru de a reacționa în contra faptelor actuale n'am avea nici odată revoluțiuni; am rămâne vecinic în starea în care ne aflăm. Revoluțiunea engleză din care a eșit constituțiunea de astăzi, revoluțiunea franceză, sunt datorite numai ideilor și irezistibilei lor impulsioni.

Mi-aduc aminte că în cei dintâi ani în care m'am întors din străinătate, dela studii, mergând și cunoscând deaproape pe Costache Rosetti, îmi spunea într'o conversație: sunt așa de revoluționar și așa de mult vreau să merg înainte încât dacă ași face astăzi o revoluțiune și ași isbuti, mâine ași vrea să fac o nouă revoluțiune în contra celei de astăzi, ca să triumfe și aceea și așa mai încolo. Știu bine că aceasta m'ar duce la o stare anarhică și nu o voi face niciodată, dar ceea ce vreau să spui este că simț în mine o idee, o forță care mă împinge.

Desigur poetul Musset a avut mare dreptate când a zis: «ia viața așa cum este». Exagerațiunea acestei povețe este însă un pericol pentru viață căci dacă luăm viața absolut cum vine ea, ne expunem să ne poarte ea unde vrea și să ne isbească de toate stâncile, cum ne-ar expune barca pe care am amintit-o. Trebuie, prin urmare, în contra curentului vieții să opunem un curent al nostru propriu.

Negreșit, nu se cuvine să cădem în exagerațiuni și nu trebuie să dăm ideilor o putere care depășește realitatea, căci, ori de câte ori exagerăm influența ideii și a idealului

și nu mai voim decât realizări de mâine și mai departe, cădem în situațiunea omului care văzând un far în depărtare își închipuie că este lângă far, fără să-și de seama că, din cauza distanței celei mari, cele mai mici mișcări pot să-i pericliteze viața.

Exagerațiunea idealului în viață poartă numele de *utopie*. De aceea vom vedea, în studiul dreptului mai târziu, în economia politică, cu deosebire în dreptul constituțional, că reformele care se întemeiază numai pe ideal și nu țin seamă de fapte, sunt reforme utopice, sau nerealizabile sau periculoase.

Care este dovada realității ideii ca putere? Cum se evidențiază? Faptul este concret, se pipăie: o casă arde, iată un fapt, se vede; un debitor nu restituie la ziua de plată împrumutătorului suma de bani; cumpărătorul nu plătește prețul vânzării: iată fapte constatate. Dar ideea în sine, se poate verifica? Da. Psihologia se însărcinează a ne dovedi că ideile sunt reale și că au o putere reală. De aceea și ideile poartă numele de forțe și un filosof contemporan a scris două volume bazate pe experiență dovedind că ideile sunt forțe reale. Aceste două volume poartă titlul următor: «Les idées forces». Ce însemnează aceste cuvinte: «Les idées forces»? Însemnează că orice concepție a noastră, orice abstracție logică, mai cu seamă orice act de voință sunt începuturi de fapte care trebuie să se realizeze. Din nenorocire este un mare număr de oameni porniți care și ei ne probează prin modul lor de a fi că ideile sunt o forță, sunt impulsive. Omul impulsiv, violent, care nu raționează, este călăuzit tot de o idee, negreșit, dar ideea este necontrolată, și-l împinge la fapte care sunt oprite. Sunt oameni cari comit omoruri, lovituri, care fac delict de opinie, calomniează, pentru că sunt într'o stare de tulburare sufletească, încât, neavând puterea frenatrice asupra ideii, aceste idei, începuturi de forță, se și realizează. Dacă examinăm mișcările și transformările sociale cele mari ne convingem că toate sunt datorite triumfului ideilor. Să luăm câteva.

Lumea veche se separă de lumea nouă, sau mai bine zis lumea veche e transformată în lumea cea nouă, prin ce împrejurări? Desigur că invaziunea barbarilor este un fapt care a contribuit la distrugerea statului roman și prin ur-

mare la încetarea concepțiunii, mentalității romane; dar nu s'ar fi transformat lumea cea veche și mentalitatea ei în mentalitatea cea nouă așa cum s'a transformat, dacă nu se iveau alte împrejurări, și alt eveniment mare. Care a fost acest eveniment? A fost ivirea și răspândirea învățaturii creștine. Invaziunea barbarilor se datorește unui triumf de fapt: armatele barbare în contact cu armatele romane, biruesc. Iată o victorie de fapt. Creștinismul n'a învins prin puterea armelor, creștinismul a învins prin puterea ideii, prin puterea sentimentului creștin.

Iată un exemplu din cele mai puternice care dovedește că ideea este o forță reală și o forță reală care e folositoare

Din cauza contactului între fapt și idee, a influenței ideii asupra faptului, din cauza acestei puteri de reacțiune pe care o simțim în noi în contra mediului social, au născut morala și dreptul și raporturile dintre ele. Cât timp faptele noastre nu sunt dominate de idee, ele sunt în afară de sfera moralei și de sfera dreptului, ele sunt instincte, și nu acte reflexe, sunt chiar acte de voință însă necontrolate, nereglementate care pot duce la o stare anarhică. Ceeace împiedică faptele să conducă la o stare anarhică și prin urmare la un rezultat antisocial, este reflexiunea la care trebuie să supunem actele noastre. Valoarea unui fapt nu stă în realizarea brută și materială a faptului ci în caracterul moral și intelectual pe care acest act poate să-l aibă. Morala nu este altceva decât tocmai cunoașterea mijloacelor prin care putem asigura triumful ideilor asupra unor fapte ce trebuiesc împedecate, și, prin urmare împedecarea unor anumite fapte. Orice fapt care este oprit de morală și de drept — vom vedeă mai târziu în ce consistă deosebirea specifică între drept și morală — este considerat ca fapt vătămător. Orice fapt, din contra, pe care morala îl aprobă este un fapt care trebuie să intre și în domeniul dreptului. Morala ne învață a ne disciplina ideile, a ne forma adevărate mobile folositoare, ea singură poate să ne spuie care sunt actele ce trebuie să le preferim, și, de aceea când ne întrebăm care este mijlocul care ne arată cum putem ajunge să fim omul moralei, omul dreptului, omul rațional, atunci răspundem: acela este omul tip al moralei, al rațiunii, al dreptului care știe să-și facă, să-și dea,

să se supună la mobile bune, care are un ideal final bine stabilit și execută actele ce asigură triumful acestui ideal.

Greutatea vieții practice însă constată că nu e destul să-ți făurești un ideal; mai toți își propun un ideal; dar unde lucrul devine greu este când căutăm mijloacele ca să-l realizăm. Coordonarea rațională a ideilor, a sentimentelor, a mobilelor și a actelor constituie conștiința morală a fiecărui om, a fiecărui grup, a fiecărei familii, a fiecărui partid, a fiecărei țări.

Tot acest mod de a concepe fundamentul dreptului, ne îndrumază la înțelegerea crizei morale: adeseori am auzit spunându-se, în parlament și prin presă, că societatea noastră trece printr'o criză morală. Ce înseamnă acest cuvânt? Numai dacă'l înțelegem bine putem să facem să înceteze și criza. Acest cuvânt înseamnă că școala pe care o recomandăm, în numele căreia vorbim, nu prea are credit; că în loc să dăm toată însemnătatea ideilor, o dăm cu deosebire faptelor, contingențelor, utilitarismului. Scăderea idealului are drept rezultat creșterea simțământului de bună stare economică și egoistică. Poate cineva să se îmbogățească, aceasta nu înseamnă că este sau că devine omul tip al moralei, al dreptului despre care vorbeam. Ceece crește conștiința morală este lărgimea cercului. Criza morală nu este altceva decât scăderea ideilor și a idealurilor.

Am spus anterior că prin triumful ideilor, actele noastre trec din sfera antisocială în sfera morală și a dreptului. Care este deosebirea între morală și drept? Căci, dacă actele noastre trebuie să fie supuse unor idei, criticate, aprobate de aceste idei, ar trebui să zicem că morala și dreptul sunt unul și același lucru! Un fapt, sau este conform ideii, idealului sau nu; dacă este conform, este moral și drept, dacă nu e conform e imoral și nedrept. În ce constă însă deosebirea? Ideile noastre pot să rămâie în cercul ideilor propriu zise, lăsate la criteriul conștiinței noastre morale sau pot să fie sancționate, garantate, protejate prin mijloace de constrângere. Acele idei la cari sunt supuse faptele noastre, cari alcătuiesc pur și simplu conștiința morală, fără constrângere externă, formează cercul moral; acele idei care conduc faptele noastre însă au la dispozițiunea lor și o constrân-

gere externă, materială, care consistă în amendă, în nulitatea actului, sau într'o pedeapsă corporală, formează sfera dreptului. Așă încât, la origine, dreptul și morala una sunt și se confundă; însă, dacă merg până la un moment dat mână în mână, pe urmă se separă pentru că dreptul este dus la braț de jandarm pe câte vreme morala este dusă la braț sau de preot sau de nimenea, pur și simplu de subiectul de care e vorba.

Ideia de drept în România.

Ne putem pune acum chestiunea, în România, în special, la care din aceste idei fundamentale de filozofie de drept s'a supus și cum a evoluat ideea de drept? Studiind-o din timpurile cele mai vechi care cad sub simțul istoric, răspuns-a ea la doctrina confuziunii moralei cu dreptul? Răspunsa ea la ideea supresiunii moralei și dreptului? adică la triumful forței? sau, ideea de drept a fost, altă dată ca și astăzi, rezultatul acordului între ideal și între fapt?

Un studiu istoric retrospectiv ne dovedește că în această privință ideea de drept în România, ca și în celelalte țări, a trecut prin diferite faze și a avut prin urmare o constantă evoluțiune. Epoca dela care începem să avem oare care cunoștințe a ceea ce a fost în țările pe care le locuim astăzi, este epoca scitică. Sciții, aveau ei noțiunea de drept, și ce concepțiune aveau?

Răspunsul nu ne va opri, întâiu, pentru un motiv bine cunoscut, că nu putem insista prea mult; ne mărginim să rezumăm puținele informații și rarele documente ale timpului. Herodot, ocupându-se de ce se petrece la Sciți, găsește că aveau un drept care se baza pe ideea de folos practic: tot ceea ce eră vătămător, eră oprit.

A urmat o altă epocă mai înaintată, epoca geto-dacică. Nici aici nu ne vom opri mult; este o chestiune care intră în expunerea ce se face la catedra de istorie a dreptului român. În special dacă cetim cartea d-lui Tocilescu, se vede cum funcționa societatea în această epocă geto-dacică. Este epoca unuia și aceluiaș popor, căci, după părerea cea mai acreditată, s'ar părea că Geții și Dacii erau aceeași po-

pulațiune cu deosebire că cei cari erau pe partea noastră, a teritoriului despre Dunăre, erau Dacii, ceilalți Geți.

Se pare că la Geto-Daci existau preocupățiuni mai abstracte; se răspândise o filozofie oarecare de caracter moral și religios, așa încât, în afară de ideea utilitară și de leziune, existau și avântări în domeniul moralei abstracte.

Mult mai întemeiată și mai documentată este conștiința noastră analitică asupra concepțiunei romane. Nu ne vom ocupa de concepțiunea dreptului roman așa cum a studiat-o Ierhing, dar ne vom întrebă cum s'a conceput în țările acestea colonizate de Romani. Odată ce este adevărat că aci au fost elemente puternice de coloniști romani, concepțiunea dreptului n'a putut fi alta decât concepțiunea romană. După această concepțiune toate actele noastre trebuiesc să fie privite din două puncte de vedere: din punctul de vedere al justiției sau dreptului și din punctul de vedere al echității. Romanii nu prea vorbeau de morală. Romanii vorbeau mai mult de echitate. Justiția abstractă, nesancționată pe care noi o numim «idee morală», romanii o numeau «*aequitas*». Din potrivă: ei numeau justiția care are la dispozițiunea sa o putere de constrângere, justiția propriu zisă «*jus*». De unde vine acest cuvânt? Este important a ști întru cât, expunerea filologică, este însăși expunerea doctrinei. Cuvântul «*jus*» ar veni dela cuvântul «*jubere*»: a porunci. Prin urmare e «*jus*», «*quod justum est*», adică ceea ce este *poruncit* în mod formal și sancționat; este prin urmare juridic, ceea ce este conform cu dreptul sancționat.

Adesea avem prilejul să auzim această locuțiune: «nu este juridic ceea ce spui tu; nu este juridică soluțiunea»... Ce însemnează aceasta? Insemnează că nu e conformă cu legea scrisă; poate fi conformă cu ideea morală, cu echitatea, nu e conformă cu legea scrisă. Poate cineva să aibă spiritul echitabil, poate să fie un mare sentimentalist și să nu fie juris-consult pentru că nu are cunoștința legii scrise.

Cuvântul «*justiția*» ar derivă din cele două cuvinte împerechiate «*juri stare*» care cuvinte s'au apropiat unul de altul și s'a alcătuit cuvântul «*justiția*». Este prin urmare just acela care stă «*in jus*», în ceea ce este poruncit, este drept, acela care stă în ceea ce este echitabil.

Consecința acestei idei este că dreptul, jus, «quod justum est», este eșit din echitate și trebuie să tindă a reveni la echitate.

Romanii nu s'au conformat totdeauna acestei reguli. La început se supuneau unui formalism întemeiat pe dreptul formal scris în contra echității. Și fiindcă au văzut neajunsurile unei asemenea doctrine, au instituit pe pretori care aveau justiția pretoreană alături de justiția formalistă, bazată pe echitate.

Ideea aceasta, a dăinuit și în țările române, în epoca anterioară plecării coloniilor și după aceea, încă cel puțin până la năvălirea barbarilor, când s'a introdus aici altă idee, altă concepțiune, când s'au șters amintirile romane. Și așa ne lămurim cum în mintea Românilor a rămas până astăzi, mai cu seamă în clasele de jos, în popor, întotdeauna depozitarul părții sufletești a limbii, a naționalității noastre, cuvântul de *dreptate* care e mai presus decât cuvântul de *lege* și *legalitate*. Cuvântul «lege», și mai cu seamă cuvântul «legalitate», sânt cuvinte noi introduse în viața morală, intelectuală și juridică a poporului nostru. Oamenii noștri din popor ca și cei din clasa de sus când examinează o chestiune nu o cercetează atât din punctul de vedere al legalității, cât din punctul de vedere al dreptății. De aceea aflăm în limba populară românească, în poezia noastră veche, în balade revenind cuvântul «dreptate», care, sub această formă nu găsesc să-și aibă echivalent în altă limbă. Când Românul vorbește de dreptate nu face aluziune la legea scrisă, nici la echitate; este ceva intermediar; este o concepție proprie, personală a lui că ori ce act al nostru trebuie să fie conform, nu atât legii, cât acelei stări ideale care cere ca legea să se conforme echității; și nu atât echității cât acelei stări ideale care cere să se conforme legii scrise. În colecțiunile de poezii populare aflăm multe balade și cântece în care mereu se invoacă cuvântul dreptate. De aici și protestarea energică în contra actelor de injustiție sub cuvintele «săraca dreptate».

După influența romană în țara noastră a venit influența bizantină.

Care este concepțiunea dreptului în epoca dreptului bi-

zantin ? Adică în acea epocă care se scurge între întemeierea Bizanțului de Constantin cel Mare și finele secolului al 15-a ? Concepțiunea dreptului în această epocă, la început, eră pur romană ; mai târziu se influențează de concepțiunea greacă, iar în urmă revine la ideea romană. Cauza acestei reveniri a fost că a tot puternicia imperială care reprezintă societatea romană, la început, își găsisse personificarea sa în Constantin cel Mare și Justinian, partizani ai dreptului roman ; mai târziu personalitatea, mentalitatea bizantină a fost dominată de mentalitatea lui Leon Izauricul, adăpată mai mult la civilizația grecească ; mai târziu, de Vasile Macedoneanul care redevine partizan al doctrinei romane.

Utilitatea practică a acestei expuneri constă în faptul că la epoca în care elementul grecesc influențează mentalitatea și societatea bizantină, se introduce școala sofistică grecească veche. De aci bizantinismul, finețea, subtilitatea care, cu toată schimbarea pe care a vrut să o aducă Vasile Macedoneanul, a făcut că a rămas în această societate bizantină influența a tot felul de elemente din Africa și Asia. Spiritul bizantin trecând peste Dunăre, a fost adus aci de reprezentanții Grecilor din Constantinopole, s'a infiltrat în mentalitatea românească și ne-a dat și nouă spiritul de intrigă, bizantinismul, subtilitatea. De aci și exagerațiunea controversei juridice.

După disparițiunea influenței și epocii bizantine avem epoca de influență franceză și atunci dreptul nostru se resimte de această influență. Și în loc să avem concepțiunea slavă de altădată ; în loc să avem concepțiunea bizantină și chiar concepțiunea romană, avem concepțiunea franceză, din cauză că codul Napoleon este dreptul comun care cel puțin în mod formal s'a introdus în această țară. Dar influența franceză începe la noi nu dela 1865 când se pune în aplicare codul civil ci încă dela începutul secolului, căci influența franceză datează în țările noastre dela finele secolului trecut când, din cauza revoluțiunei celei mari, mulți francezi au trebuit să se refugieze în Turcia, în Rusia și de aci au venit la noi fie pentru ca să-și găsească liniștea, fie chemați de familii boerești și domnești pentru educațiunea copiilor.

Inrăurirea franceză a dominat foarte mult timp. La un

moment dat însă a fost pusă în cumpănă de influența germană. Ca doctrină de stat, de organizarea statului, ca doctrină politică internațională începe să domine influența germană și legile încep și ele să fie influențate de școala germană.

Este învederat că trecutul nostru nu prea are un aspect admirabil într'insul, cel puțin pentru noi, din punctul de vedere al dreptului și al legilor. Suntem o țară care avem desigur meritul de a fi luptat pentru păstrarea pe cât s'a putut a naționalității noastre, pentru triumful religiei noastre, dar, din punctul de vedere al organizării sociale, n'avem nici o originalitate, căci am avut totdeauna nenorocirea de a urma sistemul imitativ iar nu evolutiv. În timpurile cele mai vechi, când începe să se alcătuiască în mod organic statul nostru, aflăm înrâurirea slavă, a dreptului slav pe care o cred foarte puternică cu toată dragostea ce o au unii de a face să reînvieze, cu putere retroactivă, influența dreptului european occidental și triumful dreptului roman. Când cade influența slavă, aflăm influența bizantină; când cade influența bizantină aflăm influența franceză; când cade influența franceză începe influența germană. Sper că ziua de mâine va fi mai fericită și generațiunile noi vor putea să asigure mai multă originalitate acestei țări.

IV.

Școala sociologică. Sociologia ca știință și subîmpărțirile ei.

Am căutat să stabilim necesitatea pentru legiuitor, pentru omul de drept, care studiază sau practică dreptul, ca să nu se preocupe exclusiv numai de fapte sau numai de idei, ci se cuvine să disciplinăm faptele, să le supunem controlului, direcțiunii și modificării pe care o impune idealul. Cu toate acestea, de pe la începutul secolului trecut, s'a format o doctrină cu nume nou — zic cu nume nou căci în realitate doctrina există și mai înainte — care se bazează numai pe fapte, pe observațiunea lor și, din studiul acestor fapte, conchide la existența unor legi. Această știință se numește *sociologie*.

Este foarte la modă sociologia de câțva timp; unii o neagă, alții o recunosc, alții o impart în diferite categorii, admit unele și resping pe altele. Pentru a înțelege raporturile dintre drept și sociologie, și pentru a stabili ideile noastre asupra acelei sociologii care pare mai fundată, vom fi nevoiți să ne ocupăm de conceptul cuvântului și de diferitele școli sociologice.

Am spus că cuvântul este nou, însă e foarte bine formulat și în simplitatea lui cuprinde întreaga definițiune; sociologia ar fi știința constituirii și dezvoltării societăților umane. Prin urmare, sociologia s'ar ocupa cu studiul fenomenelor sociale. Intemeietorul sociologiei, sub acest cuvânt, sub acest titlu, este Auguste Comte.

Auguste Comte a propus o nouă clasificare a științelor și în noua sa nomenclatură a introdus și sociologia.

Există mai înainte concepțiunea sociologiei, însă eră cunoscută sub numele de «filozofia politică».

Auguste Comte, care a stabilit ca bază a tuturor științelor observațiunea, a pus ca bază a filozofiei politice observațiunea și experiența și i-a dat un nume nou.

În urma lui Comte o succesiune de spirite distinse, de cugetători profunzi, au continuat a recunoaște necesitatea și alcătuirea sociologiei. Cel mai însemnat dintre acești succesori a fost Herbert Spencer care spune că sociologia este: «știința socială ce are de obiect legile cârmuitoare ale fenomenelor sociale din care rezultă acțiunile pe care corpurile organizate—reproduc definițiunea lui și o să înțelegeți îndată de ce și ce utilitate are — le exercită unele asupra altora sau asupra corpurilor neorganizate».

În această definițiune Spencer întrebunțează cuvântul «organizate»: De ce zicem „*organizate*”? Pentru că în doctrina lui Herbert Spencer societatea este un *corp organic*. Precum organismul ca să existe, are trebuință de părți cari, în om poartă numele de celule, tot asemenea, în societate, părțile sunt celulele ce poartă numele de oameni sau indivizi.

Auguste Comte și H. Spencer s'au preocupat, în studiul retrospectiv al omului și societății, să constate stadiile și caracterele formelor sociale prin care a trecut societatea. Aceste stadii ar fi: stadiul teologic, care răspunde la o stare de ficțiune: omul este preocupat de existența cauzelor primare cărora se datorește lumea și de acțiunea arhitectului suprem care a construit această lume. Mai târziu omul intră în perioada speculațiunilor metafizice, în care ficțiunea este înlocuită cu abstracțiunea logică. Apare pe urmă stadiul pozitiv în care omul nu este preocupat nici de ficțiune, nici de abstracțiunea metafizică, ci este preocupat de știință, adică de întemeierea adevărului pe baze sigure. Și fiindcă știința trebuie alcătuită pe baze simple, știința trebuie să fie pozitivă, de aci și numele de *pozitivism* dat doctrinei lui Auguste Comte și *experimentalism* dat doctrinei lui Herbert Spencer. Știința socială astfel concepută, se ocupă de fapte, nu de idei apriori.

Am arătat că în studiul și în aplicarea dreptului, nu trebuie să ne preocupăm numai de fapte sau numai de idei. Trebuie să ne preocupăm de fapte și de idei în același timp. Ei bine, școala sociologică susține: trebuie să ne preo-

cupăm numai de fapte, iar nu de idei aprioristice, de speculațiuni metafizice și filozofice, de căutarea cauzelor prime: «des causes primaires» și «premières» sau de cauzele finale. Acestea sunt lucruri cari scapă cercetării sigure a omului. Metoda pe care trebuie să o urmăm este o metodă experimentală.

Cu alte cuvinte: sociologia trebuie să fie considerată ca o ramură a științelor naturale și precum botanistul, zoologul, fiziologul, medicul, nu se preocupă de metafizică și de ce a fi fost acum câteva milioane de ani, și cum starea haotică — dacă a existat — s'a transformat într'o lume determinată, concretă, și despre ce are să fie în viitorul viitorului, — acestea sunt lucruri de care naturalistul nu ține seamă, tot astfel și omul de drept și sociologul n'au să țină seama decât de faptele contingente cari depind de el și de care depinde omul. Intr'un asemenea sistem fenomenele sociale se explică foarte lesne printr'o asemănare cu ce se petrece încealaltă lume organică. De ex. în societate, în organizațiunea socială, aflăm fenomenul de proprietate. Că trebuie proprietatea garantată, că sunt nenorocite societățile unde nu este proprietate, că este mai bună proprietatea individuală, că e mai bună proprietatea colectivă, puțin importă: proprietatea există. Dar proprietatea nu există numai în societățile omenești civilizate; proprietatea este un fenomen care se observă la toate ființele viețuitoare cari trăesc împreună, chiar în stare gregară. Nu e trebuință să ne naștem într'un stat civilizat, cum ar fi statele mari moderne Franța, Anglittera, sau cum am fi noi; dacă te duci la sălbateci o să vezi că și ei practică proprietatea, numai că o practică sub forma apropiatiunii. Animalul chiar de viață domestică, își aproprieă bucată substanțială ce îi trebuie pentru nutrimentul lui, ba încă o ține cu energie și luptă pentru păstrarea ei. Se observă, de pildă, în dreptul administrativ, trebuința ca, la o vârstă oarecare, după un număr oarecare de ani de serviciu, să se pună funcționarul la retragere. Nu este trebuință de multă civilizație pentru ca să se organizeze punerea la retragere. Dacă mergem la societățile cele vechi, sau chiar la cele sălbatece, vedem că dela o vârstă oarecare se practică de fapt obiceiul ca bătrânii să fie extermi-

nați. Exterminarea unui bătrân sau omorârea copilului care nu vine viabil pe lume nu este altceva decât o formă mai frustră, mai brutală, a retragerii de astăzi. A ucide pe un bătrân este a-l pune definitiv la retragere. În asemenea concepțiune socială, omul nu are nici un drept ca om, pentru că el e celulă, este o parte din tot ceea ce există, este organism social. Oamenii, indivizii sunt celule sociale dar celulele nu există pentru ele, celulele există pentru organismul întreg, și moartea n'ar fi altceva, în explicațiunea care pare a fi cea mai întemeiată, decât disociațiunea celulelor care își capătă autonomia. În realitate omul continuă și după moarte să trăiască, decât, în loc să aibă o singură viață, trebuie să se bucure, căci murind are mai multe vieți: fiecare celulă își ia independența sa și poate să constituie ceva viabil, o viață separată. Dar cât timp celulele sunt întrunite, ele se coordonează, ele trăesc pentru ca să dea o viață, una și indivizibilă. Dreptul dar este al totalității, al societății. Prin urmare omul nu este subiect de drept. Ideea aceasta, care este ideea cea admisă de legislațiunea pe care o avem și pe care o veți vedea, ne spune că orice drept presupune un obiect: eu care am un ceasornic sunt subiectul, am drept de proprietate asupra ceasornicului și ceasornicul este obiectul proprietății mele. Dar nu este adevărat; omul individual este obiect al dreptului pentru că societatea întreagă se ocupă de determinarea acțiunilor acestor oameni cari o alcătuiesc; de unde, prin urmare, formarea dreptului social care la urma urmelor este baza doctrinei socialiste. Oamenii nu au nici drepturi individuale. Există numai drepturi sociale, nu există o conștiință individuală, nici nu există idei individuale. Ideile și conștiința sunt sociale. Nimeni dintre noi n'are drepturi. Nu există drept afară numai de dreptul societății. Pentru noi, cari formăm societatea, există datorii de îndeplinit; celulele care mă formează au datoria de a funcționa și dacă cad într'o stare anormală, dacă plămâni nu respiră bine sunt dator, în interesul conservării vieții, să fac ceva ca să funcționeze bine celulele, să mă oxigeneze cum trebuie. Dar acestea sunt datorii de îndeplinit pentru celule sau pentru oameni, nu sunt drepturi.

În societate prin urmare există interese sociale, există

datorii, nu există drepturi. Ar urma drept consecință că entuziasmul cel mare pe care-l avem pentru *Declarațiunea drepturilor omului din 1789*, să fie răcit întru cât este o declamațiune care dedesupt n'are nici un subiect real. Cu toate acestea, când veți face studii speciale de sociologie, veți vedea, că Spencer, deși urmaș a lui Auguste Comte și organizator pe baze metodice al sociologiei, este foarte individualist.

Cum ajunge Spencer la o concluziune individualistă, el care este sociolog, când sociologia spune că nimic nu este individual?

Spencer admite ideea că societatea este un organism, că oamenii sunt celule, însă celulele noastre nu sunt ca celulele celorlalte viețuitoare. În plante și chiar în animale, în mare parte celulele sunt lipsite de inteligență conștientă, prin urmare aceste celule trebuie să se supuiască în totul totalității; din contră noi, oamenii, fiind celule inteligente avem conștiință de noi, prin urmare încetează conștiința intersocială exclusivă și singură existentă și fiindcă suntem celule inteligente avem dreptul la o viață deosebită; luptăm pentru noi iar organismul stat trebuie să fie pus ca mijloc la dispozițiunea realizării drepturilor noastre.

Așa se explică cum Spencer a ajuns la individualism. De aici și întreaga lui doctrină care se separă de a lui Auguste Comte ca concluziune; de aici faptul că nu ajunge la absolutismul la care alți sociologi sunt tentați să ajungă.

Un spirit foarte distins, Danten (1), a și scris o carte intitulată «*Despre natura lucrurilor*» în care dezvoltă admirabil această teorie, cu multă originalitate deși are oarecare poezie într'însul și în argumentele cu care vrea să stabilească că omul este un element vital, o materie subtilă pusă la dispozițiunea societății și societatea poate să o transforme.

Această școală sociologică a găsit un adversar implacabil în Beudant, fost profesor și decan la facultatea din Paris, mare civilist, care în introducerea scrierii sale intitulată «*Dreptul individual și Statul*», în partea finală se ocupă de sociologie și o ridiculizează. Ca să o ridiculizeze cu efect, ca

(1) Ambroise Danten : De la nature des choses, 1886.

să facă impresiune asupra cititorului Beudant o examinează în concluziunile sale. Așă, el spune că în această doctrină s'a convenit și se repetă fără îndoială că individul este celulă, că grupele familiale și cetatea sunt ganglionii nervoși, că statul este centrul cerebro-spinal sau creererul.

Și aceasta nu este o concluziune a lui, pe care o formulează, singur; ea este foarte adevărată. Lilienfeld, a scris o serie de articole interesante în Revista de sociologie în care compară societatea cu un organism individual și toate funcțiunile sociale le găsește având echivalente în om: drumurile de fier, căile de comunicațiune sunt arterele prin care curge sângele. De aci, alături de anatomie, și o fiziologie socială și o patologie socială.

Orice nomenclatură, continuă Beudant, se introduce printr'o clasificare rectificată a științelor sociale cari împrumută denumirile sale limbei, științei, experimentării pentru a arăta mai bine că timpul ideilor a trecut și că nu mai este loc decât la forțele naturii, idee pe care am arătat că o dezvoltă cu deosebire Danten în cartea intitulată «Natura lucrurilor». Istoria, care descrie legile de progres, devine dinamica socială. Sociologia propriu zisă, care expune legile de existență a fenomenelor, devine statica socială. Economia politică prezidă la fenomenele de nutrițiune și respirațiune; fiziologul, anatomistul, examinează stomacul, fiind organismul ce prezidă la nutrițiune; ei bine, economia politică ar fi un fel de fiziologie care se ocupă de fenomenele de nutrițiune și de respirațiune pentrucă, în genere, capitalul nu este decât un mijloc ca să înlănească dorința noastră de nutrițiune și respirațiune și devine igienă socială. Dreptul devine terapeutică socială, iar dreptul penal în special este chirurgie; prin urmare, criminalul în definitiv trebuie să fie considerat ca un bolnav care trebuie operat. Legislatorul la rândul său, este chemat să menție ordinea în care fiecare societate particulară nu are alt rol decât acela al medicului.

Beudant conchide că această nomenclatură prin sine însăși este suficientă ca să ne dovedească exagerațiunile în care a căzut sociologia și necesitatea ce se impune de a o respinge.

Sociologia ucide orice ideal; nu se preocupă decât de stările primitive ale omului și cu cât află o societate în

stare mai primitivă, cu atât sociologul se entuziazmează mai mult și crede că are în mâna sa o materie asupra căreia poate să-și exercite mai mult știința și talentul. Și este un fapt caracteristic că dacă citim pe Spencer băgăm de seamă că, cu toată dorința lui de a studia societățile civilizate, nu ne vorbește decât despre societățile barbare. Prin urmare, în definitiv, concluziunea pentru această știință ar fi că este mai bine să trăim în stare barbară ca fenomenele să fie mai conforme cu natura lucrurilor decât în starea în care ne găsim astăzi.

Sociologii au simțit oarecum nu numai neajunsul dar și ridiculul la care conduc asemenea concluziuni și de aceea s'au format și între sociologi diferite școale. Există astfel astăzi o școală biologică în sociologie, căreia aparțin Spencer și Worms; o școală naturalistă, la care se raliază Gumplowicz; o școală antroposociologică sau gobinistă, după numele autorului său Gobineau, o școală eclectică, o școală psihologică, o școală obiectivă juridică etc., după cum vom vedea care toate dovedesc că critica pe care Beudant o face sociologiei, este admisă chiar de sociologi.

În definitiv școala sociologică formulează două legi până acum, — n'a putut să formuleze mai multe, deși se aspiră și la formularea altor legi încă — dar sunt numai două legi până acum bine determinate: legea concurenței vitale și legea progresului prin selecțiune, adică prin alegere. Amândouă aceste legi trebuiesc să fie primite, după mine, cu restricțiuni, sub beneficiu de inventar.

În ce privește legea concurenței vitale incontestabil o recunoaștem pentru animale, dar pentru oamenii civilizați o dezaprobăm sau în tot cazul trebuie să o limităm. Este ade-vărat că în natură, pentru concurența vitală, domină forța.

Cu ocaziunea unui discurs, ținut la Senat, pentru dezvoltarea unei interpelări, spuneam că înțelegem ca între animale să existe o lege absolută de concurență vitală și citam cazul că dacă spre pildă, pentru a avea un moment de distracțiune, chemăm toate păsările și animalele din curte și le aruncăm porumb, pentru concurența vitală, se vede că este unul dintre aceste animale mai cu deosebire, rămă-torul, mai puternic decât celelalte, care depărtează pe cele-

lalte animale și acaparează totul. Să nu credeți că este o ironie și un lucru cu totul superficial; mi se opunea, cu drept cuvânt: că în teama mea de opoziționist, aș vrea să împiedic a se face de către alții ceea ce vedeam că e mai bine să fac eu: concurența vitală politică. O asemenea doctrină ar fi doctrina triumfului forței și al vieții animalice.

Tot asemenea și cu adaptațiunea: învinge cine știe să se adapteze. Dacă nu este o limită la legea aceasta sociologică, atunci căutăm să adaptăm pe toată lumea, în toate părțile și prin toate mijloacele, numai să rezulte triumful. Trebuie să fie o preocupățiune morală, trebuie să vorbească în conștiința fiecăruia acea putere reactivă de care pomeneam pentru ca să se pue frâu tocmai concurenței vitale. Ești apărător al unei instituțiuni sau al unei persoane care luptă, aceasta nu va să zică că trebuie să faci totul spre a triumfa pretențiunile și drepturile ce le ai; trebuie tu să fi cel dintâi judecător al acestei preținse concurențe vitale.

A doua lege sociologică consistă în selecțiunea socială, adică în alege. Că legea, în viața animală este adevărată, e incontestabil. Acei cari au turme de oi, turme de vaci, păsări de diferite categorii, caută să facă o selecțiune, împerechind rasele superioare cu cele inferioare și așa încetul cu încetul le perfecționează. Fără îndoială că trebuie să facem alegeri, împerecheri și în societate; însă trebuie să băgăm bine de seamă ca asemenea alegeri să nu meargă până a izbi egalitatea la care avem dreptul. Romanii, fără a cunoaște aceste teorii sociologice, practicau foarte mult selecțiunea în societate și de aceea ajunseră la privilegiile patricienilor. Intre alte drepturi cari se refuzau plebeilor eră dreptul căsătoriei «jus connubi» căci căsătoria trebuia să se facă pe baza selecționării. Astăzi medicii propun altă selecționare: să se examineze candidații la căsătorie, să se vadă dacă nu poartă tare ereditare, boli care să poată compromite viitoarele generații. Și această idee este exagerată, căci în numele igienei sociale nu se poate împedea un om de a contracta o căsătorie pentrucă vre-o imprudență din tinerețe a făcut ca să fie bolnav sau pentrucă poartă povara păcatelor părinților lui.

Va să zică și legea selecțiunii, ca și legea concurenței vitale se pot admite însă sub restricțiunile care le impune idealismul moral și idealismul juridic.

S'au formulat și alte doctrine sociologice și alte școli în care:

Școala naturalistă care este înrudită cu școală biologică despre care s'a ocupat Beudant și pe care am examinat-o mai sus. Această școală caută în societate aplicarea legilor naturale, lupta pentru existență, lupta de rase, supraviețuirea celor tari în disprețul ideii dreptului: *homo homini lupus*. Partizanii acestei teorii sunt cu deosebire Gumpłowicz, Vaccaro, și Darwiniștii.

După noi, această nouă școală se confundă cu școala biologică.

Școala antroposociologică face să depindă legile sociale de diferitele particularități anatomice care caracterizează rasele omenești. Teoria raselor e dusă până la exagerațiune: forma rotundă sau ovală a capului, culoarea părului sau a ochilor, înălțimea staturii, faptul că ești brahiocefal sau dolicocefal. Acestea sunt fapte preistorice oarecum, preexistente care sunt fatale pentru oameni. Școala aceasta are ca reprezentant altădată pe Gobineau care a și scris «Critica socială». Ea e mai caracterizată ca școală deosebită de școala biologică decât de școala naturalistă.

Școala raționalistă este o doctrină sociologică mai abstractă care e din domeniul biologiei și se apropie mai mult de idealismul nostru. La școala raționalistă se realizează juristii și filozofii morali. Această doctrină atribuie un rol activ și determinant în evoluțiunea societății voinței și rațiunii.

În școlile amintite ceea ce determină viața socială, fenomenul social, acțiunea și reacțiunea noastră, este starea biologică, este climatul, teritoriul pe care ne găsim, împrejurările de fapt; în această teorie ceea ce determină acțiunea și reacțiunea socială sunt: voința și rațiunea. În opozițiune cu sociologia naturalistă și biologică, doctrina raționalistă crede că societatea nu este un organism. La început, ca să ne pătrundem bine spiritul de concepțiunea lui August Comte și Herbert Spencer am arătat că societatea ar fi un organism care are celule. Ei bine, în această doctrină,

societatea nu este organism; societatea este un contract datorit voinței și rațiunii.

Aparțin la această școală Renouvier, Henri Michel în timpurile noastre și la o epocă mai veche, când nu există cuvântul de sociologie Rousseau, Bentham și Kant, cari, am văzut că dau voinței și libertății un rol cu totul determinant.

O altă doctrină este *școala eclectică*. Această școală combină doctrinele precedente. Societatea este un organism, dar nu e numai un organism, este și un contract. Omul trăiește în societate pentru că vrea să trăiască și pentru că natura sa organicește este sociabilă.

Sociologia psihologică atribuie individului un rol principal în determinarea fenomenelor sociale. Această școală explică evoluțiunea și viața socială prin fenomene psihologice simple: imitațiunea, invențiunea, dorința, credința, trebuința și alte asemenea fenomene. Reprezintantul cel mai autorizat al acestei școale este Tarde, care a și scris o operă de mare însemnătate intitulată: «Legile imitațiunii».

Am arătat cum în doctrina sociologică cea mai veche dreptul este social ca și conștiința omului. Conștiința noastră nu este individuală și, probă că nu este individuală este că cine nu trăiește în societate n'are conștiință. Dacă a trăit în societate însă și se retrage undeva, în pustnicie, conștiința lui este încă socială, dar este socială fiindcă și-a format-o pe când trăia în societate. Ei bine, după această școală conștiința nu e socială, conștiința este individuală și omul își formează și își determină actele sale într'un mod imitativ sau evolutiv și anume: vorbește fiindcă de mic copil a auzit vorbindu-se împrejurul său și în mod instictiv a urmărit mișcarea acelor organe care formează cuvântul; a văzut cum părinții săi numesc cutare obiect, cum cugetă în cutare împrejurare și atunci, pronunțat aceleași cuvinte și a cugetat la fel. De aici influența educațiunii și cine a văzut exemple rele împrejurul lui demulte ori, dacă n'a știut să reacționeze în contra acestor exemple a continuat pe aceeași cale. Proverbul vulgar român: unde a sărit ca pra... după dânsa... merge mai departe și cine o urmărește. Altădată procedăm prin aplicarea credințelor, a dorințelor,

a invențiunelor, a trebuințelor pe care le avem. În această părere se explică foarte mult evoluțiunea ideii de drept. V'am spus că evoluțiunea este mai mult imitativă decât evolutivă la noi. Aceasta s'ar explica prin împrejurarea că sentimentul, că conceptul adevărat social s'a format foarte târziu la noi: părinții noștri au trăit într-o stare mai mult de simplitate și n'au putut să-și formeze conștiința socială care să-i creeze un drept. S'au supus imitațiunii după elementul etnic influențator și-au creat și viața juridică pe care au avut-o: când a fost elementul roman, dreptul roman; când a fost elementul slav, dreptul slav; când a venit elementul grecesc, dreptul grecesc mai târziu elementul francez, dreptul francez; și la urmă cu elementul german, dreptul german. Acum am spus că sperăm într'un element de originalitate.

În sfârșit mai este o doctrină, cea numită *Sociologia obiectivă juridică*, care recunoaște societății, luată ca un tot, precădere asupra individului, exclude explicațiunea psihologică a fenomenelor sociale și se silește ca, prin regule de drept și statistică, să fixeze și să studieze viața socială.

În această doctrină, sociologia se confundă în totul cu dreptul: vrei să fi sociolog bun? Învață legile țării tale istoricește și contimporanicește. Sociologia n'are legi în sine și nu se pot formula; omul nu e dator să se supuiască decât la legi cari au un caracter formal extern și cu constrângere.

Această din urmă doctrină fiind doctrina care ne pare cea mai sănătoasă și care trebuie admisă pentru că dovădindu-ne raporturi între drept și sociologie, vedem că sociologia nu e decât dreptul, și ajungem la întrebarea care solicită un răspuns, ajungem la acea chestiune pe care deja în capitolul precedent am formulat-o.

Ce deosebire este între legile sociologice care formează codurile noastre și între legile sociologice necodificate și care poartă pur și simplu numele de morală? Două sunt caracterele distinctive și determinante ale regulelor sociologice numite drept propriu zis: formalismul și sancțiunea. Și trebuie dela început să ne obișnuim cu această idee că, dreptul propriu zis, acel drept care ne preocupă pe noi nu poate să fie decât acolo unde ideea îmbracă o formă oarecare.

Nu trebuie să ne surprindă această afirmațiune, să credem că este ceva nedrept, inechitabil, exagerat în triumful formei. Cum? Intreaga noastră educațiune juridică, idealismul nostru de a învăța dreptul, la aceasta se reduce? Ca să cunoaștem forme și ceea ce este inform este contrar dreptului? Totul în natură este supus unei forme; ceea ce este inform ne scapă, și, dacă primele cauze «les causes premières» și cauzele finale sunt înlăturate de Auguste Comte în alcătuirea științei pe care vrea să o facă, este tocmai din cauză că aceste cauze, aceste idei sunt informe.

Oricât ne-am bate capul — și, lucru curios — universitatea noastră are mai multe catedre de filozofie decât toate celelalte ramuri, încât puține țări sunt cari să aibă atâtea catedre de filozofie; dar cu toate că sunt atât de multe tot nu se va ajunge la o formulare precisă; istoria filozofiei nu e decât istoria eternelor eforturi ale spiritului uman pentru a tâlmăci lumea și viața.

În mineralogie, ceea ce determină substanța metalică, mineralogică, este forma sub care se prezintă ea. Dacă această formă atinge o regularitate oarecare, și este întru câtva estetică, găsim cristalele; ceea ce distinge în botanică plantele ca indivizi considerate, și chiar ca spețe, sunt formele sub care se prezintă planta individual sau în categorii de mai multe la un loc, care formează speța; de aici și o știință specială în ramura științelor naturale care se numește morfologia. Nu e de mirare deci că și în drept se recunoaște ca idee fundamentală necesitatea formei și pentru ca această formă să nu rămâie în domeniul arbitrarului, se simte necesitatea de a o reglementa anume prin legi. În special, poartă numele de Cod de procedură civilă acele legi cari determină formele ce trebuie să îmbrace dreptul nostru civil și chipul cu care dreptul nostru poate fi urmărit, adică sancțiunea și, ceea ce este codul de procedură civilă pentru dreptul civil este codul de procedură penală pentru dreptul penal; este codul parlamentar pentru dreptul constituțional parlamentar; este procedura administrativă pentru constatarea drepturilor și datorii administrative ale noastre celor guvernați, și ale acelor cari ne guvernează sau ne administrează. Ei bine: ideile de drept sunt acele idei cari ni se

prezintă îmbrăcate cu forme determinate de moravuri, de obiceiuri și de legi scrise, sau, în oarecare cazuri, de regulamente. Dreptul, prin urmare, este formalist ca și ideile morale, se prezintă într-o formă oarecare evident, pentru că am zis că totul trebuie să îmbrace o formă, însă altele sunt formele sub care se prezintă ideile simple morale și altele sunt formele sub care se prezintă ideea de drept.

Al doilea caracter al dreptului este sancțiunea, adică constrângerea. O idee morală este o idee la care nimeni nu poate să fie constrâns prin mijloace externe de a comite o acțiune sau de a se abține de la o acțiune. În drept, din contră, trebuie să distingem o idee de comandament care poate să rămâie o simplă idee morală deși este scrisă în cod, când nu e sancționată și o idee de constrângere. În ce consistă acum constrângerea, sancțiunea? Sancțiunea consistă întâiu și întâiu în noi înși-ne. O lege este formulată și promulgată, cea d'întâiu sancțiune a legii este că trebuie ca, fără să fim constrânși, să ne supunem acestei legi. Și este un simț, simțul de ordine, simțul de viață, de conservare, ca să ne supunem legilor; altminteri nu mai există conviețuire socială. Și, prin urmare dacă sancțiunea dreptului este persoana fiecăruia dintre noi, cu atât mai mult persoana fiecăruia dintre noi: oameni de drept, profesori de drept, judecători, avocați și studenți, trebuie să ne supunem la ideea de drept. Așa se înțelege revolta pe care a avut-o Bentham când a văzut în viața practică tocmai că oamenii de legi caută să evite mai mult de a se supune ideii de drept. Care este dar această putere a noastră, în noi înșine, care constituie cea d'întâi sancțiune a legilor? Această putere poartă numele de conștiință.

Se poate însă întâmpla ca această sancțiune, care este conștiința, să se găsească în luptă cu însăși legea, adică sancționatorul să condamne pe determinant? Cazul din norocire este foarte rar și ar trebui să se întâmple cât se poate mai puțin, dar în sfârșit este posibil.

Am arătat că dreptul și forța se întâlnesc. Dreptul și forța trebuie să caute să se combine și să lucreze de acord; dreptul trebuie să determine drumul pe care merge forța și forța să garanteze dreptul.

Este vreodată conflict între drept și forță? Desigur că da, și am spus că forța trebuie să se supună, afară de un singur caz: când dreptul se găsește în conflict cu viața și prin urmare în dreptul de legitimă apărare. Tot asemenea aici se pune chestiunea: se poate întâmpla ca sancțiunea să fie în conflict cu conștiința? Evident că da. De exemplu, legea determinatoare ne obligă la jurământ; legea determinatoare ne obligă ca căsătoria să fie îmbrăcată nu numai cu forma religioasă și bisericească, dar și cu forma propriu zisă civilă, prin urmare, actul constatator să fie iscălit nu numai de preot dar să fie iscălit și de primar, reprezentantul societății. Un războiu are loc, se poate întâmpla ca cineva dintre noi, în toată sinceritatea, să fie în contra războiului,—precum sunt mulți cari sunt în contra duelului, de ce să nu concepem ideea ca cineva să fie și în contra războiului? Ceva mai mult, se pot întâmpla greve și în aceste greve să fie conflict între o categorie de oameni și alta. De exemplu un conflict între lucrătorii de pământ și proprietarul pământului. Bogăția nu e numai rezultatul existenței proprietarului, bogăția reese din colaborarea proprietarului, capitalului, cu munca. Și dacă este o grevă, care grevă dă loc la mișcări? Acei cari formează forța publică, fiind în legătură cu aceia cari sunt greviști și merg până la violență, când primesc ordinul de a trage, sunt ei în acest caz obligați să tragă?

Iată un caz și mai tipic, în care se vede conflict cu conștiința.

Încă odată vorbim despre oamenii cari lucrează și invoacă conștiința cu sinceritate. O să vedem din nenorocire, că cei mai mulți din acei cari vorbesc în numele conștiinții, fac paradă de dânsa și în realitate ascund interese personale, nu fac decât să găsească formule ca să ne înșele în viața lor, dar în sfârșit sunt și oameni foarte sinceri în acțiunile lor.

Iată un conflict între conștiința soldatului care îi spune: nu trage în tatăl tău și între legea care-l obligă să tragă. Pentru ce? Pentru că el reprezintă sancțiunea legală. Cum se rezolvă acest conflict? Dacă te dai de partea sancțiunii legale atunci te dai de partea statului și ucizi individul, suprimi conștiința individuală; dacă te dai de partea conștiinții individuale și nu obligi pe om să tragă până și

în contra tatălui său, atunci triumfă libertatea lui, conștiința, simțământul lui; dar ce devine societatea? Aceasta este una din problemele cele mai grele și nu se poate rezolva simplu după catedră. Doctrina poate da un consiliu: acel al supunerii la legi; în fapt însă va trebui să facem apel la altceva decât la doctrina profesorală, va trebui să facem apel la o logică care cu drept cuvânt poartă numele de Logica realității vieții și, prin urmare, în viața reală, va trebui să se cântărească acei cari se găsesc în conflict ei cei dântâi cu guvernele și să se dea conflictului soluțiunea cea mai practică.

În această materie mai mult decât atât nu se poate spune; să examinăm acum una din formele sub care se prezintă sancțiunea.

Ne-am întrebat: în ce consistă sancțiunea? Am răspuns: mai întâiu în noi înșine, în conștiință și am ajuns la întrebarea: ce rezultă când este conflict între conștiință și sancțiune? Cele ce urmează sunt sancțiuni foarte simplu de înțeles, sunt și sancțiuni directe: nulitatea actului. Ori ce act, făcut cu violarea formei prescrise de legiuitor, dacă forma e substanțială, este nul.

O altă sancțiune e aceea a despăgubirei. Orcine face o infracțiune la lege, vatămă, turbură echilibrul social; echilibrul acesta social trebuie să se transforme într-o apreciere valorică, economică, prin urmare: va plăti despăgubiri. De aci un întreg drept penal, acel al Germanilor, cari și în materie penală prevăd despăgubirile. Mai departe: acela care violează legea va fi condamnat la o amendă, adică la o despăgubire nu către individ, nu către partea privată, ci chiar către stat. O sancțiune mai puternică în această ordine de idei este că cel ce violează legea poate fi condamnat chiar la pedepse penale.

Se poate întâmpla însă ca garanțiile acestea directe să fie cu totul neîndestulătoare; așa de exemplu, să cădem peste un om a cărui conștiință este foarte comodă și n'are să-și impune deloc că a făcut o faptă rea. De obicei cam transijează cu conștiința acei cari fac fapte pe cari legea și morala nu le aprobă și, dacă ei s'au înțeles cu conștiința lor mai dinainte, s'au înțeles cu o santinelă de care n'are de ce

să se teamă. Nulitatea actului are să o pronunțe judecătorul. Dar dacă judecătorul, el însuși, pentru un motiv sau altul, se acomodează și nu pronunță nulitatea actului, nu condamnă la despăgubire, nu condamnă la pedeapsă corporală și nimeni nu se turbură? Judecătorul care calcă legea, este arbitrar și pentru motive personale schimbă jurisprudența, în ce situațiune se găsește un violator al legii față de partea lezată? Ii lipsește totul, nu se găsește apărată de conștiința altora, nu se găsește apărată de judecător, nu se găsește apărată de majoritățile parlamentare cari trebuie să vegheze la execuțiunea legilor, nu se găsește apărată de guvernul care trebuie să dizolve asemenea majorități parlamentare, ce are de făcut deci? Cea dintâiu idee care vine, este să-și facă singură dreptate, dar aceasta este a invocă forța personală în contra unei stări de drept prestabilite; se poate face? Raționalicește evident că nu, căci aceasta ar fi stare anarhică. Atunci se pune chestiunea: ai drept să te revolți, ai drept la revoluțiune? Chestiunea aceasta o rezervăm pentru a o trată în dreptul constituțional, când ne vom ocupa de garanția libertăților individuale.

Am terminat, expunerea celor mai însemnate doctrine de filozofie de drept, adică de concepte pentru a stabili viața fundamentală pe baza căruia trebuie alcătuit ceea ce se numește drept.

Metodele în studiul dreptului.

Cestiunea de metodă trebuie privită din două puncte de vedere: metoda în învățământ și metoda în aplicarea dreptului.

Dreptul ne servă la descoperirea justului care trebuie aplicat în viață; și, ca ori ce scop, se atinge prin două mijloace: prin raționament, adică prin legătura abstracțiunilor logice și intelectuale și prin observațiunea faptelor.

În ceea ce privește învățământul este organizată o autoritate; este alcătuit un așezământ public care poartă numele de Facultate de drept pentru că în acest așezământ, teoreticește, ne ocupăm cu studiul dreptului. O facultate, ca orice ramură a unei universități, sau mai bine zis o universitate, are două scopuri: unul de a contribui la formarea și dezvoltarea științei: este prin urmare un atelier de știință; altul a forma profesioniști, adică a prepara educațiunea aceluia care sub diferite forme au să aplice știința dreptului.

Aceste două scopuri după importanța țărilor variază; sunt universități care în special își propun, prin organele lor, profesorii, să fabrice, ca să spunem astfel, numai știința; altele se ocupă de caracterul practic și formează profesioniști. Facultatea noastră de drept, până acum cel puțin în vederea scurtului trecut, n'a putut atât să fabrice știință, cât să prepare profesioniști. Aceasta nu însemnează că scopul generos de a fabrica știința este înlăturat, din contră, sunt sigur, că este urmărit cu multă silință de cei mai mulți dintre colegii mei. În ceea ce privește pe noi din acest punct de vedere cu toate silințele pe care ni le dăm de a contribui la înaintarea științei, mărturisim că mijloacele noastre personale nu sunt așa de puternice și nu ne încumetăm a for-

mulă doctrine originale; de aceea vom căută ca în expunerea cursului să preparăm pe studenți mai mult pentru viața publică în care au să trăiască. Acest punct de vedere îl vom relua mai târziu când ne vom ocupa de utilitatea drep-
tului public.

Care este forma mai folositoare pentru studenți, din punctul de vedere al învățământului în facultate?

Sunt trei chipuri de a se prezenta un curs: sub forma dictării. Cu deosebire această formă este folositoare pentru expunerea dogmatică. Abstracțiunile cele mai înalte sunt mai bine urmate, mai bine prinse când ele sunt formulate și dictate. Este altă formă, aceea a citirii fără preocupare de dictare amănunțită care se leagă cu prima formă, și 'n sfârșit este forma cea de a treia: a vorbirii.

Vorbirea are avantajul că poate să stabilească o legătură personală mai puternică, mai energică, între profesor și elev, adică să dea o intensitate de viață cursului; cursul să devie ceva organic. În acest sistem se cere o atențiune încordată; prin urmare notarea devine mai grea și fiindcă noi credem că acesta este mijlocul cel mai bun de a stabili o comunitate de viață intelectuală între profesor și studenți, este mijlocul la care de preferință vom recurge. Atragem atențiunea însă că sub această formă expunerea dogmatică perde și nu se poate corectia răul decât atunci când studentul, împreună cu alții, sau singur, va lua obiceiul constant care trebuie practicat și e bine să fie practicat pentru că disciplinează și viața, de a redacta singur cursul după terminarea lui și după luarea notelor complete.

Am putut să observ în lunga mea experiență profesorală — și lucru curios, cu cât trece timpul cu atât mai dureros am observat acest lucru — că studenții noștri sunt cam lipsiți de educațiune literară, de știința construcțiunii de fraze și acest neajuns o să se resimță foarte mult. Dreptul nu e numai știință; este în mare parte artă și, ca oricărei arte, — 'i se cuvine estetică. Cei cari n'au estetică, fac efect mai puțin în viață. Acest fapt al diminuățiunii estetice se datorește, în mare parte, credem noi, și abandonării studiilor clasice.

Noi nu suntem în potriva învățământului real, spre care este o tendință specială a spiritului modern, dar este netă-

găduit că clasicismul a slăbit. Cei cari nu se ocupă cu literatura și cu dreptul pot să nu dea mare importanță acestui fapt, noi însă, cari studiem dreptul, trebuie să fim în strânsă legătură cu gustul literar; prin urmare să ne obicinuim ca și vorba și scrisul să ne fie corecte. Nu se poate ajunge la atingerea acestui scop decât sub forma conferințelor și sub forma redactării notelor.

Ca complectare a acestei idei, sunt de recomandat cursurile comune, adică frecventarea acelor cursuri care, chiar dacă nu aparțin facultății de drept, sunt în strânsă legătură cu dreptul; dreptul urmărind idealul justului și utilului, este nevoit să facă apel nu numai la studiul propriu zis al legilor dar la toate ideile și la constatarea tuturilor faptelor. Ceeace este util omului, naște din faptele tuturilor ordinilor de științe. O societate constituită nu asigură conservarea și desvoltarea vieții sociale și individuale decât atunci când toate condițiunile de viață sunt satisfăcute. Prin urmare: serviciul medical, serviciul ingineresc, serviciul profesoral, cultural, bi-sericesc, toate activitățile cari contribuiesc la buna stare socială trebuiesc urmărite. De aici strânsa legătură a dreptului cu toate științele. În special, considerăm ca baze ale dreptului, psihologia și istoria. Omul de drept trebuie să le studieze și să le cunoască în special pentru că fundamentul dreptului, după cum am arătat în cele precedente, după noi, stă și în ideea abstractă a justului și în fapte. De aceea am și zis că în totdeauna trebuie să unim ideile cu faptele. Ei bine, faptele, mai cu seamă când este vorba de judecată, fie din punctul de vedere al judecătorului care dă hotărârea, fie din punctul de vedere al avocatului care întrupează desbaterea judiciară, faptele țin locul tendințelor noastre. În întreaga lume și, în special, în fiecare dintre noi sunt diferite forțe cari ne împing în toate direcțiunile. Aceste forțe trebuiesc disciplinate. Unele trebuiesc reținute și oprite, altele trebuiesc desvoltate. Ei bine aceste forțe cari ne împing de a face sau de a nu face ceva constituie tendințele noastre. Tendințele sunt egoiste sau altruiste și sunt cazuri, sunt împrejurări în care tendințele altruiste trebuie să-și aibă liber curs și cele egoiste să fie restrânse. Altă dată, din contră, utilitarismul trebuie să aibă precădere

asupra unor idei generoase care ar putea să ne arunce în domeniul utopic. Psihologia este știința aceea care se ocupă de tendințele noastre, care le constată. Prin psihologie ajungem să ne dăm seamă de fiecare om, de intențiunile lui. De aceea se și întrebuintează cuvintele următoare: psihologia cutărui om, psihologia cutărui profesionist, psihologia cutărei clase sociale, a cutărui tip social, de exemplu, psihologia țaranului, psihologia soldatului, psihologia avocatului. Acela care nu cunoaște și nu poate să-și dea seama de tendințe ignoră psihologia. De aici greutatea pentru dânsul de a practica bine dreptul și viața juridică. Conștiința juridică presupune înainte de toate conștiința psihologică.

Am zis în doilea rând că considerăm ca bază a dreptului istoria, fiindcă istoria conține experiența trecutului. Istoria trebuie învățată nu atât ca să cunoaștem faptele trecutului în ele însăși, și numai pentru ele, deși ele pot să ofere multă satisfacțiune. Puțin importă ce au făcut Fenicienii în cutare împrejurare, ce a devenit cutare Arhont al Grecilor în altă împrejurare. Trebuie să învățăm istoria pentru consecințele de dedus, pentru prepararea vieței noastre. Cu drept cuvânt zicea Eliade: «în trecut se află școala ce prezice viitorul». Nu putem să ne dăm seama de ziua de mâine decât studiind ziua de ieri. Am susținut și altădată că există o strânsă legătură între generațiuni. Fiecare din noi ne naștem legați de generațiunile trecute și preparăm legătura, haina în care vor trăi generațiunile viitoare. Și dacă este strânsă legătura între viitor, prezent și trecut, trebuie să studiem istoria.

Revenind acum la cursurile comune: am spus mai sus că trebuie frecventate. De ce? Pentru că numai astfel putem să stabilim și să utilizăm legăturile între drept și celelalte științe.

Am voit altădată ca frecventarea cursurilor comune să fie obligatorii. Această idee nu s'a putut realiza. Faptul nu vă împedecă pe d-voastră să vă dați seama de necesitatea acestei legături, de utilitatea cursurilor comune și prin urmare să le frecentați. Cel puțin dacă veți putea frecventă cursurile de psihologie și istorie, dar sunt folositoare și cur-

surile de literatură greacă și latină, și în special cursurile de medicină legală.

Înainte de a trece la metoda dreptului din punct de vedere practic se cuvine să adăogăm că mai în toate țările învățământul în școală, în universitate este teoretic. Învățământul practic se obține și el prin frecventarea seminarului, adică a întrunirilor cu anumiți profesori în care se cercetează faptele și se aplică legile. În Englitera, adică în acea țară în care simțul practic este cel mai dezvoltat, învățământul din contră începe prin a fi practic și pe urmă devine teoretic. În Englitera, dreptul e făcut din analiză și legi speciale; din echitate, din jurisprudență, din obicei. Izvorul dreptului nu este atât legea scrisă, codul; idea de codificare este de fapt aproape necunoscută. Vom vedeă, când vom face o scurtă expunere a dreptului englez, că dreptul englez s'a format zi cu zi. Învățământul prin urmare nu poate să fie teoretic ca la noi unde este un complex de doctrină care se transmite după catedră la auditor Trebue ca acela care vrea să cunoască legile, să cunoască amănunțit obiceiurile vechi, jurisprudența și, cine zice jurisprudență, zice aplicarea de fapt a legii la cutare fapt. De aceea și învățământul este întâiu practic și pe urmă teoretic. După analiză vine știința, sintetizarea, și coordonarea cunoștințelor speciale.

Care din aceste două sisteme este de preferat? Pentru noi, cred că sistemul intermediar; deși, dus la exces, cum pare că este o tendință acuma, poate dă loc la surmenagiu; chestiunile de fapt și jurisprudența pot distra atențiunea studentului, că dacă nu este bine preparat pe principii, afundându-se prea mult în fapte, doctrina îl găsește într'o stare de saturațiune. De aceea nici prea multe conferințe, nici prea multe seminarii nu sânt de folos. Trebue găsită dar o cale intermediară. Nu trebue perdut din vedere că facultatea de drept n'are de scop a infuză întreaga știință juridică. E și imposibil. După lungi ani de viață doctrinară și practică, mai la fiecare pas sântem siliți să luăm codul, să-l consultăm și să citim autorii. Pentru ce? Pentru că știința juridică este de o elasticitate și de o subtilitate, consistă într'o forță fluidică care nu se poate condensă și consemnă în cevă închis; ea are o prea mare forță

expansivă pentru ca să poată fi posedată pe de a întregul. Facultatea de drept are de scop deci de a da posibilitatea a cunoaște, a se însuși știința juridică.

Am zis că metoda trebuie cercetată și din alt punct de vedere. Acest al doilea punct de vedere este aplicarea dreptului, aplicarea legii.

Legile sunt norme de acțiuni; legile însă nu trebuie să rămâie în stare abstractă, trebuiesc aplicate. Acela care aplică legea este judecătorul și judecătorul ajunge la aplicarea legii ascultând părțile litigante, adică conducând până la sfârșitul ei desbaterea judiciară. Desbaterea judiciară are loc între părți fie personal în luptă, fie prin reprezentanții lor, cari poartă numele de avocați sau apărători. Din acest punct de vedere considerat dreptul, este incert și virtual și nu ia o formă determinată decât după ce desbaterea s'a închis. Cu alte cuvinte, când părțile se prezintă înaintea judecăței, când este vorba de a ajunge la consacrarea dreptului, dreptul, înainte de consacrare este inform; de aceea și fiecare parte vorbește în numele dreptului și de cele mai multe ori, aproape în unanimitatea cazurilor, și de bună credință; nu veți găsi parte care să nu afirme că desigur dreptul este de partea sa și chiar când solicită bunăvoința specială a judecătorului, n'o solicită decât încurajat de sincera credință că are dreptate; dacă n'ar avea dreptate, nici n'ar ruga pe judecător.

Va să zică: ori de câte ori e vorba de aplicarea dreptului, de consacrarea, de recunoașterea lui, cât timp recunoașterea nu e făcută, dreptul este inexistent și nimeni nu poate să-l afirme. Cum ajungem la recunoașterea lui? Cum, prin urmare, dreptul din virtual de vine drept real? Prin interpretarea legii. Litiganții și judecătorul sunt nevoiți să descopere voința legiuitorului. Voința legiuitorului trebuie tradusă în voința judecătorului. Voința legiuitorului trebuie substituită prin voința judecătorului. Prin urmare, părțile cari se judecă, caută să influențeze voința judecătorului. Această influențare este supusă la oarecari regule și, neapărat, numai oarecari mijloace sunt permise, nu orice mijloc se pot întrebuiți pentru a înrîuri voința judecătorului. Cum se ajunge la descoperirea sensului legii, cum

se formează voința efectivă, hotărârea judecătorului? Prin două metode: una care poartă numele de metoda tradițională. Vorbim în special de Franța, și de noi, pentru că legislațiunile noastre au oarecari caractere comune și se deosebesc de legislațiunile celorlalte țări. Metoda tradițională, este metoda clasică și ea este mai conformă cu ceea ce s'a obicinuit după promulgarea codului Napoleon dela revoluțiunea cea mare încoace. Metoda silogistică, care n'are decât câțiva ani de zile de practică este încă la începutul ei, se datorește unei reacțiuni în contra metodei tradiționale.

Să ne oprim la această metodă.

Această metodă nu e cum, s'ar putea crede, metoda romană. Nu-i așa? Când zicem «metoda tradițională» am putea să ne închipuim că este vorba de vechea metodă primită dela Romani odată cu dreptul roman. La Romani, dreptul eră strict și prin urmare interpretarea eră literală, riguroasă. Este adevărat însă că alături de dreptul strict s'a format și un drept variabil și echitabil. Tocmai din cauză că dreptul eră strict, judecătorul, în special pretorul având în vedere echitatea și simțul juridic internațional, adică ceea ce practică lumea și trebuie practicat, a creat el un drept special dând hotărâri care nu erau atât în contra, legii cât erau alături de lege: erau dezvoltarea legii. Astfel s'a format în mare parte tocmai ceea ce alcătuește mai mult monumentele de drept roman.

Revoluțiunea franceză, tocmai pentru că voiă să izbească în practicile bisericesti de judecată, în privilegii și în arbitrar, a proclamat cultul legii, ceea ce numea «Domnia legii». Ba încă, unii voiău să înlocuiască cultul lui Dumnezeu cu cultul legii. Faptul acesta era foarte laudabil și pornea din cele mai bune simțiminte. În Declarațiunea drepturilor omului se proclamă, se formulează principiul de egalitate: necesitatea pentru toți de a se supune legii, nu numai pentru cei de jos dar cu deosebire și pentru cei de sus. Legea prin urmare eră considerată ca ideală și perfectă. Ea este expresiunea utilului și adevărului. O lege trebuie să cuprindă și este presupusă că cuprinde, căci altminteri n'ar fi lege buna și căreia trebuie să ne supunem, toate mijloacele prin care se descoperă justul și utilul și prin care se dă dreptatea. Legea

nu trebuie să fie prea mult interpretată cu latitudinea pe care o dă știința, căci, cu cât ne silim mai mult să interpretăm o lege cu atât ne substituim voinței legiuitorului. Prin urmare trebuie să ne ținem strict în limitele ei.

Această idee, această preocupățiune, acest cult al legilor l-a avut foarte mult Napoleon I. De aceea el a și pronunțat o butadă, acel cuvânt care e lapidar și care coprinde într'însul și mult adevăr, deși nu trebuie luat cu totul în serios căci atunci ar trebui să nimicim comentariile legilor și drepturilor; după ce s'a promulgat Codul Napoleon, și îi s'a adus primul comentariu făcut de Toullier, l-a luat, l-a deschis, l-a consultat și a văzut o mulțime de cazuri, de ipoteze, de controverse pe care jurisconsultul le imaginase și atunci a zis: «codul meu este isprăvit», adică soarta lui este periclitată—«mon code est perdu». Această reflexiune, această «boutade» este ea întemeiată? Este întemeiată în parte pentru că interpretul, voind să interpreteze și să prevadă totul, estinde legea. Se întâmplă cu interpretării legilor ceea ce se întâmplă și cu istoricii: un fapt mare or un fapt de o importanță mai mică; se produce o revoluțiune oarecare, un asasinat pe care istoricul îl comentează; comentează însă faptul nu atât din punct de vedere obiectiv, cât mai ales din punct de vedere subiectiv — aceste două barbarisme nemțești, câteodată, sunt bine întrebuințate pentru că n'avem alt mijloc de a lămurii lucrurile. Michelet privește revoluțiunea cea mare într'un fel, Thiers o privește într'altfel, un istoric catolic o privește iar într'altfel. Dacă luăm un istoric care aparține școlii catolice, sau unul care aparține legitimismului francez, vom vedea condamnată toată revoluțiunea. Dacă luăm un partizan al Jacobinilor, nimic mai frumos decât epoca jacobină și comitetul de salvare publică. Un altul, de un temperament care împinge spre individualism, condamnă școala jacobină. Și de ce aceste divergențe? Pentru că istoricul substituie faptele unele prin altele pentru ca să dea raționamentul care îi convine. Acelaș lucru se întâmplă și cu interpretării legilor. Doctrina aceasta tradițională, și poartă acest nume pentru că așa o numesc partizanii noii doctrine, dar care în definitiv nu este prea veche, s'a practicat cu deosebire după vreo 20 de ani dela promulgarea codului Napoleon. De aceea și învățământul în facultatea

de drept din Paris a fost mai mult un învățământ exegetic. Nici nu se pomenea ca profesorii de materiile respective să facă o introducere de generalități, să încurgă în domeniul istoric al filosofiei, cum se vede întrucâtva că ni s'a întâmplat și nouă astăzi; se deschidea codul, fie codul civil, fie codul comercial, și se dădea analiza fiecărui articol iar judecata, se făcea pur și simplu pe baza, cum am zice, a celor zece table ale lui Moise, literal și judaice interpretate.

Metoda tradițională, nu putea să fie de prea lungă durată, nici în viața practică nici în viața teoretică, pentru că legea este ceva omenesc și ca tot ce este omenesc este imperfect. Se întâmplă că într-o mulțime de cazuri legea nu este completă și atunci naște dificultatea mare: ce vom face cu ipotezele pe care legiuitorul nu le-a prevăzut cu atât mai mult că nu-i este permis judecătorului să se declare în fondul cauzei incompetent de a judeca: să pronunțe cuvântul roman «non liquet», pe motivul că nu știe ce are de făcut; el totdeauna trebuie să hotărască într'un sens sau într'altul. Pentru aceste ipoteze, în special Geny, a propus un sistem, o metodă care poartă numele de *Metoda științifică pentru descoperirea adevărului și aplicarea legilor*. După dânsul interpretarea legii trebuie să reiasă din viața juridică a fiecărui popor, a fiecărei societăți. Viața juridică se constituie din legi, din obiceiuri, din jurisprudențe, din echitate, din rațiune, din conștiință, din voință, din științe auxiliare și chiar din știința universală. Prin urmare nu numai țările de drept istoric ca Anglia și Germania, dar și țările de drept doctrinar vor trebui ca în metoda de interpretare să recurgă la interpretarea științifică. Această interpretare științifică trebuie să se bazeze pe trei principii:

1. Autonomia voinței; vom căuta ca în fiecare act să descoperim voința părților oricare ar fi actul, nu numai în domeniul civil dar și în domeniul penal unde se cere intențiunea; nu numai în domeniul administrativ dar, chiar în facerea actelor de procedură; voința este elementul determinant al dreptului. Prin urmare orice caz care dă loc la o dezbateră trebuie să dea loc la examenul voinței și numai în mod excepțional, când ne vom găsi în fața oarecăror acte ce au o existență și în afară de exprimarea voinței, le vom

putea judeca fără a ne preocupa de autonomia voinței: așa de exemplu quasi contractele.

2. Trebuie să ne preocupăm de ordinea publică adică, de armonia care trebuie să domnească într'o societate. Sunt chestiuni și legi care privesc individual pe anumite persoane; acolo se judecă interese private; sunt însă chestiuni în care nu se despart pur și simplu interesele personale și egoiste. Chestiunile acestea sunt în strânsă legătură cu interesul social. În asemenea chestiuni e totdeauna o chestiune de ordine publică; prin urmare judecătorul se va preocupa de ordinea publică și va rezolva conflictul nu numai față de părțile private dar și față de interesul social.

3. În sfârșit, al treilea principiu pe care trebuie să se bazeze interpretarea științifică este echilibrul intereselor.

După mine, această idee a echilibrului intereselor se confundă cu principiul al doilea, al ordinii publice.

Am arătat mai sus că, la descoperirea adevărului ajungem în două chipuri: prin experiență și prin raționament. Experiența presupune observarea faptelor și metoda experimentală, foarte simplă, pentru că avem aface cu ceva care este cadu sub simțurile noastre, pe câtă vreme chestiunea de raționament este mai grea, căci presupune o serie de abstracțiuni

Care sunt raționamentele ce trebuiesc făcute în materie de drept pentru interpretarea legilor?

Cele mai principale sunt: raționamentul *a fortiori*, adică acela care ne arată că dacă într'un anumit caz o regulă și o soluțiune se impun cu atât mai mare cuvânt ele se impun în alte ipoteze asemuitoare.

Raționamentul *a contrario*: acela care arată că dacă legiuitorul a dispus ceva într'o speță, într'o situațiune afirmativă trebuie să presupunem că pentru ipoteza situațiunii negative trebuie să dăm soluțiunea contrară: a contrario.

Cel mai des se întrebuițează raționamentul *de analogie* adică acel raționament care ne impune deducerea unei soluțiuni din similitudinea stabilită între două situațiuni identice. De aceea vedem că, și în controverse, mai totdeauna se întrebuițează când raționamentul *a fortiori*, când cel *a contrario*, când similitudinea.

Trebuie, în privința caracterului dreptului și a metodei de

interpretare, să facem o deosebire între dreptul public și în special între dreptul constituțional și celelalte ramuri ale dreptului.

Mai toate regulele de drept în țara noastră sunt formulate în serii de legi care poartă numele de coduri. Dreptul constituțional el însuși se găsește consemnat într'un cod mai mic căci, pe când codul civil are aproape două mii de articole codul constituțional, care, este fundamental, căci pe dânsul se bazează toate celelalte legi, este rezumat într'un număr foarte mic de articole.

Este dreptul constituțional un adevărat drept? Ideia aceasta de mulți s'a contestat și în special Dicey, un mare profesor de drept constituțional din Londra în scrierea sa «Introducere la studiul dreptului constituțional», demonstrează că dreptul constituțional ține mai mult de morala politică, de istoria, de psihologia unui popor, decât de drept în adevăratul sens al cuvântului.

Ideia aceasta este incontestabil adevărată în Anglittera pentru că foarte puține din legile constituționale și din drepturile constituționale se găsesc formulate. Mai totul în sfera constituțională în Anglittera face parte din «common law», adică din obiceiul pământului; este însă ideia adevărată întru câtva chiar și pentru noi pentru că dreptul constituțional ne dând decât formule generale, cele mai multe cazuri de ordine constituțională și politică nu sunt prevăzute. În sfera dreptului civil și a dreptului penal, mai toate actele noastre sunt catalogate, caracterizate. Legiuitorul a creat categorii în care putem regăsi tipul actelor de care ține actul nostru. Orice condițiuni ar pune vânzătorul și cumpărătorul în vânzarea lor, actul petrecut între vânzător și cumpărător este o vânzare și își găsește soluțiunea sa în articolele cari se află în cod, în materie de vânzare. Nu tot astfel însă este cu dreptul constituțional. Așa de exemplu zilnic se poate întâmplă să fie o vacanță de deputat sau de senator, fie că a încetat din viață, fie că a demisionat, fie că a primit o funcție. O alegere ară loc: alegătorii resping alegerea candidatului guvernamental sau din contra resping alegerea candidatului opoziției. Ce însemnează această alegere în contra guvernului sau ce însemnează mai multe

alegeri contra guvernului? Este aici un reviriment de opinie publică politică care aduce o schimbare, prin urmare guvernul este dator să se retragă în urma pierderii unei alegeri sau mai multor alegeri? Iacă, iau între altele un singur caz: incontestabil că ne găsim aici în fața unei situațiuni pe care nu o prevede formal dreptul constituțional și ipoteze de acestea sunt zilnice, de fiecare zi. De aceea cu ușurință vedem pe acei cari combat actele făcute de majoritățile parlamentare afirmând că sunt acte inconstituționale, pentru că lipsește criteriul acela sigur, după care poate să se declare că un act este legal sau ilegal. De aici și greutatea, după cum vom vedeă, de a se face o lege asupra responsabilității ministeriale.

Ei, adevărul pe care vrem să-l descoperim, justul și utilul în materie constituțională, nu se descoperă cu legea formală și scrisă, ci se descoperă cu alteceva: cu morala politică, cu precedente, cu istoria. Prin urmare, dreptul constituțional consistă mai mult în prescripțiuni de morală, de antecedente, de practică, de parlamentarism, de analogie cu ce se petrece în statele cu care avem mai multă similitudine. Așa de exemplu: o disoluțiune are loc, sau, fiind vorba de o disoluțiune: poate capul statului să disolve un parlament și să congedieze un guvern care este expresiunea majorității? Guvernul se schimbă când minoritatea devine majoritate. Aceasta pare a reeși din litera constituțiunei. Dar dacă minoritatea stă în acelaș raport cu majoritatea, însă majoritatea reală, a țării, a devenit o minoritate, capul statului poate el, de la sine, să impună demisionarea unui guvern?

În practica constituțională engleză, mai cu seamă de vre-o 150 de ani și mai bine este fără precedent; un guvern dacă are majoritatea, stă; în practica constituțională belgiană, mai cu seamă înainte de 1860, sub bătrînul Leopold, s'au văzut cazuri în cari un guvern, cu toata majoritate pe care o avea, a fost congediat. Asemenea caz s'a văzut la noi la 1888: guvernul, cu toată majoritatea pe care o avea, a trebuit să se demită. S'a violat constituțiunea sau nu? În spiritul constituțiunei engleze a fost violată; în spiritul constituțiunei și a practicei constituționale belgiene, nu a fost violată.

Iacă în ce condițiuni trebuie să facem o deosebire între dreptul constituțional și celelalte ramuri ale dreptului.

În Dicey se vede care este metoda de interpretare a legilor constituționale în cazurile în care o lege scrisă special nu determină ce e de făcut.

SFÂRȘIT

INDREPTĂRI

Pg. 13 r. 17 în loc de: *unei forțe: drept*, cetește: *unei forțe din care rezultă dreptul*.

Pg. 13 r. 29 și 37 în loc de: *faber cuique suum* cetește: *faber cuique suus*.

» 35 r. 29 în loc de: *nihil minor* cetește: *nihil miror*.

» 36 r. 1 » » » *Comle* » *Kant*.

» 46 r. 1 » » » *individuală* » *socială*.
